

**АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Ба ҳукми дастнавис

ТДУ: 809.155.0+802.0
ТКБ: 81.2.(2 тоҷик)+81.2АнГ
Ғ – 43

ҒАҒОРОВА ТАҲМИНА САТТОРОВНА

**ВОСИТАҲОИ ЗАБОНИИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ
(дар асоси «Ӣддоштҳо»-и Садриддин Айни)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
филология аз рӯи ихтисоси 10.02.20 –Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

ДУШАНБЕ – 2023

Кори диссертационӣ дар кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом ёфтааст.

Рохбари илмӣ: **Мухторов Зайнидин Мухторович**, доктори илми филология, ректори филиали Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур дар Душанбе

Муқарризони расмӣ: **Шафоатов Азал Нусратович**, доктори илми филология, дотсент, мудири кафедраи забонҳои Донишкадаи ғарбиҳои ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саймумин Раҳимов

Туйғунов Носир Ҳақбердиевич, номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои романию германию Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон**

Ҳимояи диссертатсия 18 декабри соли 2023, соати 15:00 дар ҷаласаи шӯрои диссертатсионии 6Д.ҚОА-068-и назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 121) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия ва автореферати он дар китобхона ва сомонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» «_____» соли 2023 фиристода шуд.

Котиби илмӣи шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илми филология, дотсент

Каримова Д.Н.

МУҚАДДИМА

Кори илмӣ мазкур ба масъалаҳои пажӯҳиш ва омӯзиши воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар заминаи осори Садриддин Айни, бахусус дар “Ёддоштҳо” ва тарҷумаи он дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Тавачҷух ба пажӯҳиши адабиёти бадеӣ дар ҳар даври замон аз байн нарафта, минбаъд низ рушд хоҳад кард, зеро он масъалаҳои зиёди услубӣ ва забониро фаро мегирад ва баррасӣ мекунад. Дар ибтидо адабиёти бадеӣ меҳвари асосии адабиётшиносӣ будааст, аммо аз ибтидои асри XX он объекти асосиву муҳими илми забоншиносӣ низ махсуб меёбад. Дар ин бора академик В.Виноградов роҷеъ ба воситаҳои бадеӣ чунин ибрози андеша намудааст: Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ воситаҳои забон буда, сухани рангини нависандаро ба хонанда пурра баён мекунад” [8, с. 31].

Дар замони муосир забони ҳозираи тоҷикӣ ва ҳамчунин илми забоншиносӣ ба дараҷае рушд ёфта истодааст, ки ҳатто воҳидҳои хурдтарини забонӣ низ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Сабаби омӯзиш ва таҳқиқи чунин воситаҳои забонро ҳамбастагии мубодилаи афкор ва равобити байналмилалӣ ташкил медиҳад ва ҳамчунин дар ин росто робитаи забонҳо ва равобити адабӣ тавачҷухи муҳаққиқони дохилӣ хориҷиро бештар ҷалб намудааст. Бинобар ҳамин таҳқиқоти мазкур ба мавзӯи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ бахшида шуда, яке аз масъалаҳои мубрами забонӣ муаррифӣ мешавад.

Вижаҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар асоси осори бузургони гуногуни адабиёти тоҷик бештар дар илми адабиётшиносӣ ҳаллу фасл гардидааст. Аз ҷумла, Ш. Ҳусейнзода, Р. Ҳодизода, А. Афсаҳзод, К. Айни, Х. Отахонова, Р. Мусулмонқулов, А. Раҳмонзода, М. Имомзода, А. Сатторзода, А. Маҳмадаминов ва дигарон мавзӯи мазкурро дар рисолаву китобҳо ва мақолаҳои илмиашон дарҷ намуданд, аммо асари мукаммали илмӣ то ҳол доир ба ин масъала ба назар намерасад. Дар илми забоншиносӣ тоҷик бошад, вобаста ба воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар асоси осори адибони адабиёти тоҷик баъзе масъалагӯзориҳо дар қорҳои илмӣ самтҳои гуногун баъзе масъалагӯзориҳо дар қорҳои илмӣ самтҳои гуногун вучуд дораду ҳалос. Ба ин радиф рисолаи илмӣ забоншинос М. Саломов дохил мешавад, ки танҳо як навъи воситаи забонии тасвири бадеӣ, яъне маҷозро ба таври хеле густурда ва амиқ дар сатҳи баланди илмӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар илми забоншиносӣ аз ҷониби донишмандон ва забоншиносон бо номҳои мухталиф, чун

ифодаҳои маҷозӣ¹, пайвастиҳои маҷозӣ², таркибҳои тасвирӣ³, фразеологизмҳои бадеӣ⁴ ва бисёри олимони онҳоро воситаҳои тасвирии забонӣ⁵ ҳамчунин номгузори шудаанд.

Чӣ тавре ки дар боло қайд қайд кардем, дар илми забоншиносии тоҷик як паҳлуи таҳқиқи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ, ки маҷоз ном дорад, аз ҷониби забоншиносии тоҷик М. Саломов мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст ва ӯ вижагиҳои забонии маҷозро аз рӯи осори Ҳофизи Шерозӣ дар шакли рисолаи мукамал ба таъбирасондааст.

Азбаски рисолаи илмӣ мо як паҳлуи воситаҳои забонии тасвири бадеиро дар асоси “Ёддоштҳо”-и С. Айни ва дар доираи таҳқиқоти муқоисавӣ-таърихӣ ва қиёсӣ дар бар мегирад, лозим донистем, фикрхоямон роҷеъ ба таҳқиқ ва хулосаҳои ин забоншинос ироа намоем. Рисолаи илмӣ М. Саломов бештар ифодаи маҷоз ва чузъҳои онро дар заминаи калимаҳои содда дар бар гирифта, таҳлилҳои назариявии арзишмандро дорост. Аз ин рӯ, қори илмиамон низ аз ҷанбаҳои назариявӣ, усул, сохт ва таснифҳои зиёди забониро фаро гирифтааст ва дар мавридҳои ҷудогона ба таҳқиқоти забоншиносии тоҷик М. Саломов таъяқарда мешавад.

Қайд қардан зарур аст, ки воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни басо ҳам зиёданд ва ҷиҳати тарҷумаи қомил доштан ба забони англисӣ дар шакли ду қитоби алоҳида «Sands of Oxus» (2001) ва «Bukhara» (1986) қобили таҳқиқи пурраи муқоисавӣ ва типологию қиёсиро тақозо мекунад. Бинобар ин таҳқиқ ва баррасии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ аз рӯи осори Садриддин Айни ба масъалаҳои муқоисавӣ муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, паҳлуҳои зиёди доманадор ва баҳсноки ҳамгунӣ ва фарқияти забониро ҳаллу фасл менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни маҷеи муҳим доранд, зеро истифодабарии онҳо қасбият ва зеҳнияти воқоидани нависандаро ба таври назаррас нишон медиҳанд.

Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни ба қанд наъв истифода шудаанд. Навъҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ бо таҳлилҳои лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ ба даст меоянд. Мушаххасоти қунин наъви воситаҳои забонии тасвири бадеӣ арзиш ва

---

¹ Қамолитдинов Б. Забон ва услуби Ҳақим Қарим. -Душанбе: Ирфон, 1967, -186 с.

² Гаврин С.Г. Изучение фразеологии русского языка. -Москва, 1963, -151 с.

³ Шмелев Д.Н. Слово и образ. -Москва: Наука, 1964, -120 с.

⁴ Галкина Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке Сборник статей по языкознанию. -Москва, 1958, с. 103-124.

⁵ Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. -Душанбе, 1982, -104 с.

чаззобияти осорро баланд менамояд. Ин гуна воситаҳои забонии тасвирии бадеӣ дар забоншиносии муосир бо ному истилоҳоти мухталиф ифода меёбанд ва онҳо чун маҷозҳо, тропҳо, перифразҳо ва ҳамчунин эвфемизмҳо унвон гирифтаанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дарвоқеъ, ҳангоми таҳлили забонӣ ҳар навъи ин воситаҳои тасвир вijaгии махсуси худро дошта, дар осори Садриддин Айни ба ҳар шакл истифода шудааст. Таҳқиқоти дақиқи забоншиносон ва олимони рочё ба воситаҳои забонии тасвирии бадеӣ самти нави забоншиносии услубӣ (*linguistic stylistics*) ва забоншиносии маърифатиро (*cognitive linguistics*) ба вучуд овардааст [126, с. 211]. Аз ин лиҳоз боиси қайд аст, ки воситаҳои забонии тасвирии бадеӣ новобаста ба таҳқиқоти навъҳои гуногуни худ, мавзӯи муҳим дар забоншиносии тоҷик ба ҳисоб меравад. Донишмандон ва забоншиносони маъруфи дохиливу хориҷӣ А. Семёнов, В. Виноградов, В. Иванов, Е. Браун, А. Кримский, Э.А. Бертелс, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Д. Тоҷиев, М. Шуқурӣ, А. Алимардонов, К. Айни, А. Абдунабӣ, Р. Ғафқоров, Ҳ. Маҷидов, Б. Камолиддинов, Ш. Каримов, М. Саломов, М. Мирзоева ва дигарон, ки ба таҳқиқи осори Садриддин Айни машғул шудаанд, рочё ба забон ва ҷиҳатҳои луғавию маъноӣ, грамматикӣ ва дигар нуктаҳои назаррасу нодир ва арзишманди осори ӯ низ ишораҳо намудаанд ва хизмати ӯро дар инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик махсус қайд карданд.

Яке аз донишмандони варзидаи рус И.Б. Брагинский рочё ба нақши С. Айни дар инкишофи забон сухан ронда, таъкид мекунад, ки «Тадқиқотҳое, ки дар онҳо эҷодиёти устод С. Айни маҳз аз нуқтаи назари адабиётшиносӣ таҳқиқ карда шудаанд, миқдори зиёд доранд. Дар онҳо баъзан мувофиқи талаби ҳалли мавзӯи оид ба забон ва ё услуб низ ба таври умумӣ сухан меравад» [5, с. 120].

Аз муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла мақолаҳои ҷудогонаи Н. Маъсумӣ зери унвони «Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX» [44, с. 118] ва Б. Ниёзмӯҳаммадов таҳти унвони «Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик» [56, с.7] ба омӯзиши вijaгиҳои забони осори С. Айни бахшида шудаанд. Муаллифон нуқтаи назари С. Айниро рочё ба забон, муносибати забони осори ӯро ба забони адабии ҳозираи тоҷик ва воситаҳои забонии тасвирии бадеии муаллифро баррасӣ намудаанд. Дар мақолаҳои илмӣ зикргардида нахустин бор аз хусуси забони С. Айни маълумоти комил оварда шуда, ба таври мухтасар баъзе хусусиятҳои забони ӯ аз назар гузаронида шудааст.

Ҳамчунин рочё ба забони эҷодиёти С. Айни аз ҷониби забоншиноси тоҷик Х. Хусейнзода асари ҷудогона таҳти унвони «Забон ва услуби “Одина”-и Устод Айни» таълиф ёфтааст, ки ба

масъалаҳои сарфу нахв ва услуби асари С. Айнӣ бахшида шудааст. Дар асари мазкур воситаи забонии тасвири бадеӣ кутӯҳ баён шудааст ва дар ин қисмат муаллиф чунин ибрози андеша намудааст: “Дар асари бадеӣ ба ғайр аз мохирона қор фармудани боигариҳои забони зинда барои пурра ва образнок баён намудани идеяи асосӣ воситаҳои тасвири бадеӣ низ роли муҳим мебозанд. Нависанда ба воситаи онҳо дар бораи предмети тасвир тасаввуроти муайян пайдо мекунонад: вазъияти амалу ҳолатро қокрет мегардонад, паст мезанад, боло мебардорад, тезу тунд мекунад ва ғайра” [82, с. 256].

Воқеан, нуктаи мазкур на танҳо ба асари “Одина”, балки ба дигар асарҳо, ба хусус ба “Ёддоштҳо” низ ҳос аст. Барои ҳамин зимни таҳқиқи қори илмӣ вижагиҳои воситаҳои забонии тасвири бадеиро бо усулҳои илмӣ мавриди пажӯҳиш қарор додем.

Дар таҳқиқоти М. Шуқуров асосан масъалаҳои рушду тақомули забон таҳлил ёфтааст. Муаллиф бештар роҷеъ ба истифодабарии забони осори худ истилоҳоти содда ва раван ихтиёр қардааст. Бинобар ин донишманди мазкур чунин меандешад, ки завқи бадеии хонандагон нисбат ба асар дар он вақт зиёд мешавад, ки «нависанда бо тамоми воситаҳои тасвир, бо ҳамаи имқониятҳои бепоёни забони адабии ҳозира ҳар он чи ҳубӣ ва зебоиеро, ки дар табиат ва ҳаёти инсонӣ ҳаст, барҷаста нишон диҳад» [90, с.147].

С. Айнӣ дар осори худ, бавижа дар «Ёддоштҳо» воситаҳои забонии тасвирии бадеиро тавассути зебогии табиат, тағйироти ҳаво ва иқлим, одатҳои деҳаҳову шаҳрҳо, ҳулқу атвор, қасбу қор, тақомули илму фарҳанг ва забон, усулҳои диниву мазаҳабӣ ва ғайра тасвир намудааст. Муаллиф воситаҳои забонии тасвири бадеиро нуктабиниона ва мушиқофона ба қалам дода, таҷрибаи рӯзгори ғании ўро нишон медиҳад.

Бо вучуди набудани таҳқиқоти қомил роҷеъ ба воситаҳои забонии тасвири бадеии С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ва тарҷумаи он дар забони англисӣ ин асари фарогир ханўз мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор нагирифтааст. С. Айнӣ бо эҷод намудани осори худ исбот намуд, ки қолабҳои дурусти ифодаи забони адабии ҳозираи тоҷикро риоя қарда, барои баён намудани воситаҳои забонии тасвири бадеӣ аз истеъмоли истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ, динӣ-ирфонӣ, иқтибосӣ, илмию фаннӣ, меъморӣ ва сохтмон, қасбу ҳунар ва шугл, анвои ғизо, солшуморӣ, ҳаводиси табиӣ, самт, ченаки масофа ва монанди инҳо истифода намояд.

Таҳқиқ ва таҳлили забони «Ёддоштҳо» нишон медиҳад, ки он бо тамоми фасоҳат, ҳусни сухан, раванӣ ва ифоданокии тасвирҳо аз асарҳои ҳамасрони ў фарқ мекунад. Забони асар аз вожаҳо ва ибораю чумлаҳои содаю фаҳмо ва сухани раван таркиб ёфтааст. Ин асар намунаи барҷастаи насири адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад.

Чун суханвари ҳақиқатгӯи таърих С. Айнӣ саъю кӯшиш намудааст, ки ҳар чи бештар калимаву ибораҳои хоси мардуми тоҷикро истифода карда, калимаҳои оммафаҳми иқтибосии русӣ ва ўзбекиро низ мавриди истеъмоли қарор диҳад. Ў аз истеъмоли ибораҳои нофаҳмо ва пурпечуби муғлақи маҷозӣ, ки хоси тарзи баёни баъзе шоирони дарбории классикии мо буд, худдорӣ менамояд. Бинобар ин қайд кардан бамаврид аст, ки воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори С. Айнӣ нисбат ба шоирону нависандагони ҳамаср ва баъдӣ ҷаззобтар ва рангорангтар нишон дода шудааст.

Дар осори С. Айнӣ, бахусус дар «Ёддоштҳо» воситаҳои забонии тасвири бадеӣ бо истифода аз калимаҳои соддаву раван ифода ёфтаанд, ки дар рафти омӯзиш ва таҳқиқ диққати махсус дода шудааст.

Дар таҳқиқи воситаҳои забонии тасвирии бадеии «Ёддоштҳо» чун манбаи муҳим аз китоби аслии он чопи соли 1949 шаҳри Душанбе ва тарҷумаи ин асар ба забони англисӣ «The sands of Oxus» чопи соли 1998 шаҳри Калифорнияи ИМА дар тарҷумаи мутарҷимони англис Чон Р. Перри ва Речел Лехр истифода бурда шуд. Ҳамзамон нусхаҳои чопии «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ (қисмҳои 1, 2, 3 ва 4), ки солҳои 1954, 1983, 1990 ва 2008 ба нашр расидаанд, мавриди истифода ва таҳлили омӯзиш қарор гирифтанд.

Ҳадафи илмӣ кори диссертатсионӣ таҳқиқ ва баррасии вижагии воситаҳои забонии тасвирии бадеӣ, қонуниятҳои қорбурди онҳо, ҳунари суханвари адиб, ифоданокии тасвир, услуби сухан, истифодабарӣ ва муҳимияти онҳо бо назардошти муқоисаи онҳо бо муодилҳои тарҷумавӣ дар забони англисӣ, шиноخت ва таснифи фарқият ва умумияти забонҳои мавриди таҳқиқ дар ин самт муаррифӣ мешавад. Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айнӣ зимни таҳлилҳои забонӣ ба чанд навъ истеъмоли шудаанд. Ба мисли маҷозҳо, гипотеза, тропҳо, эвфемизмҳо ва монанди инҳо. Ҳар кадоми онҳо дорои шакл ва хусусиятҳои хоси худ буда, дар асари бадеӣ ҳамчун вазиғаи тасвирӣ ва маъноӣ иҷро карда, дар матн мазмуни навро дохил мекунанд. Ҳамчунин дар тасвири ҳиссиёт, қасбу қор, мавзёҳо ва тасвири дигар ашёҳо воситаҳои забонии тасвири бадеӣ гунаҳои ғайриодиро ба вуҷуд меоранд. Зимни баррасӣ намудани ҳадафи омӯзиш татбиқи *вазиғаҳои зерин* муайян карда шуданд:

- муайян намудани воситаҳои забонии тасвири бадеӣ бо мафҳум ва навъҳои мухталифи забонӣ;

- таҳлили воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар ҷаҳорҷӯбаи «тасвири забони бадеӣ»;

- таҳлили морфологӣ ва синтаксисии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айнӣ;

- баррасӣ намудани воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни ва тарҷумаи он дар забони англисӣ;

- тавсиф намудани вижагиҳои воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни;

- муайян намудани бардошти адиб аз гӯишу лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар ифодаи тасвири бадеӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ;

- таҳқиқи воситаҳои забони тасвири бадеӣ ҳамчун воситаи наватарини илми забоншиносӣ;

- таҳқиқи маҳорати тасвиروفарӣ дар осори Садриддин Айни;

- таҳлили истифодабарӣ аз воситаҳои гуногуни луғавии забон дар тасвири бадеи осори Садриддин Айни.

Объекти таҳқиқоти мазкур воситаҳои забони тасвири бадеӣ буда, вижагиҳои забонию услубии дорои ҳисси баланди маънавӣ ва чаззобиятро нишон медиҳад.

Предмети мавзӯ шаклгирии воситаҳои забони тасвири бадеӣ ва аҳамияти онҳо дар осори Садриддин Айни ва муқоиса бо муодилҳои тарҷумавии он ба забони англисӣ мебошад.

Заминаи назарӣ ва методологии диссертатсияи илмӣ бо самтҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Пажӯҳиш ва таҳқиқи забоншиносони ватанию хориҷӣ, ба монанди В.В. Виноградов, В. Фон Гумболдт, Н.А. Кобрина, В.Г. Адмони, Л.В. Шерба, Д. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, М.Н. Қосимова, М.В. Всеволодова, А.А. Кибрик, В.С. Храковский, П. Чамшедов, А. Мамадасламов ва дигарон басо назаррасанд.

Усулҳои асосии таҳқиқот ҷиҳатҳои забонӣ дошта, далелҳои мушаххаси забониро бо мақсади ба даст овардани вижагиҳои истифодабарии воситаҳои забони тасвири бадеӣ ба миён меоранд.

Дар рисола асосан усули таҳлили хронологӣ, таҳлили луғавию маъноӣ, таҳлили сохторӣ, методи таҳқиқи типологӣ, муқоисавии таърихӣ ва методи муқобалаи мавриди истифода қарор дода шудааст. Дар рафти омӯзиши воситаҳои забони тасвири бадеӣ усули таҳлили матн, таҳлили ҷузъҳои таркибӣ ва таҳлили услубӣ низ истифода бурда шудааст.

Асоси назариявии таҳқиқоти мазкур асарҳои олимони ватанию хориҷӣ дар самти услубшиносӣ ва забоншиносӣ, бавижа В.В. Виноградова, Ю.М. Скрёбнев, Л.В. Шерба, И.Р. Галперин, В.Н. Тели, С. Гайд, Ш.Балли, М.Н. Кожина, Г.Шоу, Ҷ.Дюба, Р.Барт, Д.Лакофф, М.Блэк, А.Гюберт, Н. Маъсумӣ, Б. Ниёзмухаммадов, М. Шуқуров, Д. Тоҷиев, М. Қосимова, Х. Ҳусейнов, О. Қосимов, Б. Камолитдинов, П. Чамшедов, М. Саломов, С. Ҷоматов, Ш. Каримов, Ф. Баротзода, Ф. Турсунов, М. Мирзоева, М. Ҷӯраева ва дигарон мебошанд.

Маводи таҳқиқот 987 воҳиди баргирифта аз осори Садриддин Айниро ҳамчун воситаҳои забони тасвири бадеӣ ташкил дода, вижагиҳои гуногуни забониро таҷассум менамояд.

Навоварии илмӣ таҳқиқот. Қабл аз ҳама аз он бармеояд, ки кори диссертатсионӣ аввалин таҳқиқоти мушаххас ва фароғири шаклҳои гуногун воҳидҳои забонӣ ҳамчун воситаҳои забони тасвири бадеӣ буда, тавассути ифодаи баён дар матн бадеӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар асар ҳаҷми васеи воситаҳои тасвирии бадеӣ, ки муаллиф истифода кардааст, ба хонанда аҳамиятнок ва арзишманд муаррифи гардида, вижагиҳои он аз назари илмӣ асоснок шудааст.

Дар рисола мо воситаҳои забони тасвири бадеи осори Садриддин Айниро бо назардошти муқоисаи тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ меҳвари асосии таҳқиқ ҳисобидем. Дар ин замина шаклҳои гуногуни вожаҳои аслии тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии забони русӣ ва ўзбекӣ барои ҷаззобгар нишон додани воситаҳои забони тасвири бадеӣ муфассал таҳқиқ шудааст. Ҳамчунин бо таҳлил намудани воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар кори илмӣ мазкур таҳлилу баррасӣ намудем. Зимни таҳлилу таҳқиқ, мо тавонистем воситаҳои забони тасвири бадеиро дар тарҷумаи забони англисӣ то ҳадди имкон мавриди таҳқиқу омӯзиши илмӣ қарор диҳем.

Аҳамияти илмӣ назарӣ таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур арзиши илмӣ назарӣ он дар баррасии масъалаҳои илмӣ назарӣ қонуният ва истифодаи воситаҳои забони тасвири бадеӣ, вижагиҳои забониву грамматикӣ онҳо, умумият ва фарқияти онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ҳамчунин мушаххас намудани вижагиҳои тарҷумаи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ дида мешавад. Ҷанбаи дигари муҳими илмӣ назарӣ диссертатсияи мазкур дар тақмили назария ва афкори илмӣ муҳаққиқони соҳа дар самти вижагиҳои типологии воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ гардидааст.

Аҳамияти амалӣ таҳқиқоти мазкур дар он аст, ки натиҷаҳои ин тадқиқотро дар қорҳои таҳқиқу пажӯҳиш ва раванди таълими фанҳои соҳавӣ макотиби олӣ дар курсҳои лексионӣ, семинарҳо дар самти услубшиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ, маъношиносӣ ва луғатшиносӣ истифода менамоянд. Ҳамчунин барои пажӯҳишгароне, ки оид ба масъалаҳои марбут ба воситаҳои ифодакунандаи матнҳои бадеӣ саруқордоранд, басо муфид аст. Аҳамияти амалӣ таҳқиқот боз дар он дида мешавад, ки натиҷагириҳои рисола барои таҳқиқи минбаъдаи воситаҳои забони тасвири бадеи осори Садриддин Айни

ва инчунин дар амалия ва назарияи тарҷума ва муқоисаи он дар забони англисӣ навиштани китобу васоити таълимӣ ва мақолаҳои илмӣ муфид арзёбӣ мегардад.

Нуктаҳои асосии ба химоя пешниҳодшаванда:

Воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айни дорои мафҳумҳои зиёди тасвирӣ ва ифоданокӣ буда, ба навъҳои мухталиф ва пуробуранг истифода мешаванд.

Осори Садриддин Айни дорои вижагиҳои луғавӣ, морфологӣ ва грамматикӣ воситаҳои забонии тасвири бадеӣ мебошад, ки таҳаввулоти гуногуни маъноӣ ва услубии забони тоҷикиро пурра муайян мекунад.

Воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айни шаклигирии воситаҳои тасвириро дар мавридҳои гуногун мушаххас менамояд: 1) ҳолати такрор нагардидани вожа ва ибораҳо; 2) муассир ва ифоданок будани фикри нависанда; 3) ғайи гардонидани теъдод ва сифати воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забони тоҷикӣ.

Қисми зиёди воситаҳои забонии тасвири бадеии “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айниро забони муоширатии халқи тоҷик ташкил медиҳанд, ки то ҳол ҳифз шудаанд ва самаранок истифода мешаванд.

Вижагиҳо, умумият ва фарқияти воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айни дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар он далолат мекунад, ки дар баробари мавҷуд будани фарқиятҳо боз умумиятҳои ҷолиб низ вучуд доранд. Омӯзиши онҳо имкон фароҳам меоварад, ки хусусиятҳои лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисии воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айни пурра муайян ва бо муодилҳои забони англисии онҳо муқоиса карда шавад.

Қисми зиёди воситаҳоро дар осори Садриддин Айни воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ташкил дода, метавон дар ин замина, “Фарҳанги тафсирии воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айни”-ро омода намуд.

Натиҷагирӣҳои диссертатсия барои равшан намудани воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айни ва ҳамгуниву фарқияти онҳо дар забони англисӣ метавонанд барои таҳқиқотҳои минбаъда кӯмак расонад. Маводи рисола метавон дар курси забони адабии тоҷик, курсҳои махсус барои донишҷӯёни факултаҳои филология, дар мураббат намудани луғати тафсирии забони тоҷикӣ ва истилоҳоти махсуси воситаҳои забонии тасвири бадеӣ, инчунин зимни таълифи дастурҳои таълимӣ оид ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, грамматика ва лексикаи забони адабии тоҷик мавриди истифода қарор дод.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқ ба шиносномаи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Аз ҷониби муаллиф мавзӯи нав, ки то ҳанӯз дар забоншиносии тоҷик матраҳ нашудааст, мавриди пажӯҳиш қарор ёфтасаст. Чадвали махсуси таҳиянамудаи таҳқиқотӣ дар охири диссертатсия ҳамчун замима оварда шудааст, ки чадвали мазкур воситаҳои забонии тасвири бадеиро аз рӯи осори Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ фаро мегирад. Ин нишонаҳо назокату фасоҳати забонии осори бадеӣ, хусусан Садриддин Айнӣро нишон медиҳанд.

Дар диссертатсия ҳамчунин тақсимбандӣ ва сохтори воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айнӣ нишон дода шудааст ва ҳар гуна тасовири забонӣ муаррифӣ гардидааст, ки аз ҷумлаи навоариҳои илмии таҳқиқот ва саҳми шахсии муҳаққиқ шумурда мешаванд. Омилҳои муҳталифи маъноӣ, услубӣ, сарфӣ, наҳвӣ ва воситаҳои забонии тасвири бадеии осори Садриддин Айнӣ, ки дар рисола таҳқиқ шудааст, аз дастовард ва навоариҳои илмии диссертант мебошад.

Воситаҳое, ки дар диссертатсия барои шинохти амиқи тасвири бадеӣ, махсусан дар осори Садриддин Айнӣ ва муодилҳои тарҷумавии онҳо ба забони англисӣ тартиб дода шудаанд, аз ҷумлаи ибтикороти муаллифи диссертатсия мебошанд.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Муҳтавои диссертатсия дар шакли маърузаҳо дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявии ҳайати профессорону устодони Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (ҳозира Донишгоҳи байналмиллалӣи забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода) мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст.

Диссертатсия дар маҷлиси васеи кафедраи забонҳои хоричии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст (суратчаласаи № 9/1 аз 05.04.2023).

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи диссертатсия, дар маҷмӯъ, 8 мақола, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳое, ки аз ҷониби КОА-и ФР ва КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пазируфта шудаанд, ҷоп шудааст. Бахшҳои алоҳидаи диссертатсия дар семинар ва конференсияҳои ҷумҳуриявии кафедраи забонҳои хоричии Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2021, 2022) муҳокима ва ба ҷоп ироа гардидаанд.

Соҳтор ва ҳачми диссертатсия. Рисола аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, зербобҳо, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия ва замима иборат буда, ҳачми умумии он аз 189 саҳифаи ҷопи компютерӣ таркиб ёфтааст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамият ва мубрами мавзӯ асоснок карда шуда, оид ба дараҷаи омӯзиши мавзӯ, муҳтаво ва вазифаи таҳқиқ, навигарии таҳқиқ, аҳамияти назариявӣ ва амалии диссертатсия маълумот дода шудааст.

Боби якум “Заминаҳои назариявии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дошта, аз 2 ҷаҳз иборат аст, ки дар онҳо масъалаҳои назариявии таснифоти воситаҳои забони тасвири бадеӣ қарор дода шудааст. Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ харчанд дар забони тоҷикӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи дақиқ сурат нагирифтааст, аммо дар забони муоширати халқ аз қадимулайём васеъ истифода шудааст. Аз ин рӯ, Садриддин Айнӣ кӯшиш намудааст, ки меҳвари асосии забони адабии тоҷикии осораш, ба вижа “Ёддоштҳо” маҳз забони зиндаи халқ бошад.

Ҷаҳзи аввали боби якум бо унвони “Мафҳум, моҳият ва навъҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ”, мафҳум, моҳият ва навъҳои воситаҳои забонии тасвири бадеиро дар бар мегирад. Чунин навъи воситаҳо на танҳо нутқ ва баёнро ғайи мегардонанд, балки муҳимтарин воҳидҳои забонии дараҷаҳои муҳталифро, чун дараҷаҳои фонетикӣ, лексикӣ, синтаксисӣ, фразеологиро барҷасти нишон медиҳанд, то таваҷҷуҳи хонандагон ба ҳамон матни иттилооти манзуршуда бештар гардад.

Қайд кардан зарур аст, ки воситаҳои тасвири бадеӣ дар баробари санъати бадеӣ будан, дорои хусусиятҳои лингвистӣ астанд. Вобаста ба ин забоншиносии варзидаи тоҷик Х. Маҷидов чунин зикр кардааст: “Воситаҳои тасвирии луғавӣ аз анвои гуногуни тасвиrot, ки ҳамчун санъати бадеии анъанавӣ шинохта шудаанд, бояд фарқ кунад” [39, с. 12].

Бархе аз забоншиносону олимони тоҷик онҳоро *метафора* ё *маҷоз*, бархи дигар онҳоро *эвфемизмҳо* ва гуруҳе дигар онҳоро *троп* меноманд.

Тавре ки дар боло зикр кардем, воҳидҳои фразеологӣ воҳиди мураккаб ва бисёрҷанбаи забон буда, дарк кардани рангорангӣ ва тобишҳои маъноиро осон менамояд. Азбаски воситаҳои забонии

тасвири бадеӣ аз рӯи табиати худ хассосанд, дорои меъёри мураккаби забон, хусусиятҳои муайяни ва зухуроти забоншиносӣ ҳастанд.

Дар фасли дуҷум бо унвони “Ҷойгоҳи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забоншиносии тоҷик ва тарҷумаи онҳо”, ҷойгоҳи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забоншиносии тоҷик ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ баррасӣ шудааст. Барои муфассал таҳлилу пажӯҳиш намудани воситаҳои забони тасвири бадеӣ ба сохтори лексикӣ, грамматикӣ ва услубии он бояд диққати махсус дода шавад. Ба хусус истифодаи дурусти исм, сифат, феъл, пасоянд, вожа ва воситаҳои мухталиф бояд ҷиддӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шавад.

Пас барои амиқ омӯختан ва нишон додани воситаҳои забони тасвири бадеии осори бадеӣ, ба вижа осори Садриддин Айни бо тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ то андозае равшан мегарданд.

Ба ҳамин маъно “паст шудан” ё “поён шудан” дорои маъноҳои мухталиф буда, дар тарҷумаи забони англисӣ чун маънои таҳтуллафзияш “*go down* – поён фаромадан”, ба маънои қисман “*move down* – ба ашё тааллуқ дорад, яъне ба ҳаракат даровардан” ва ба маънои мантиқиаш “*calm down* – қаҳр накардан, асабонӣ нашудан” ба кор бурда шудааст. Дар “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни чунин омадааст: “Дар ҳар ҳол, ин ду садои бо ҳам муҳолиф монанди ҳавои “муҳолиф” ба ҳам ҷӯр шуда давом мекарданд ва усули инҳоро садои “шартошурт”-и зарбаи ҷӯбдастдорон нигоҳ медошт.

Ғазали сарқарда паст шудан гирифта ва барои боз ҳам ҷоқтар кардани димоғаш бояд бошад, ки ба курҷии худ:

– Гӯй, чилим ва ҷой биёранд, – гуфт” [130, с. 286].

Тарҷумони соҳибистеъдод, ки аз нозуқиҳои забони тоҷикӣ бархӯрдор будааст, ҳар вожаву ибораро бамаврид гузоштааст. Дар инҷо “*паст шудан*” ба маънии “*calm down*” омадааст.

Воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забоншиносии тоҷик раван, саҳеҳ ва фасеҳ буда, дар забони англисӣ мутарҷим ибораҳои соддаро ба кор бурдааст. Ба мисли ин мисолҳо хеле зиёданд.

Боби дуввуми рисола “**Вижагиҳои лексикӣ ва грамматикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар “Ёддоштҳо”-и С. Айни**” унвон дошта, вижагиҳои лексикӣ ва грамматикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори С. Айниро дар бар гирифта, аз се фасл иборат аст.

Дар фасли якуми боби дуҷум бо номи “Вижагиҳои лексикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни”, вижагиҳои лексикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори С. Айни қарор дода шуданд. Истифодаи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар асар зимни воқеияти таърихӣ, ҷаҳонбинӣ ва характери муаллиф муайян карда мешавад. Омилҳои лексикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ инҳоянд:

Метафора – ҳамчун воҳиди забонии тасвири бадеӣ ба кор бурда шуда, маҷмӯи вожаҳои ҳаммаъноро таҳлил менамояд: *хазони зиндагӣ (роҷеъ ба пирӣ, a mighty fortress is our God)*, *дастҳои бобаракат (precious hands)*, *тирамоҳи заррин (golden season)*, *нигоҳи хунук (хунуқназарона)*, *забони дурушт* ва ғ. Масалан, Садриддин Айни дар «Ёддоштҳо» чунин менависад: «Дар охири *тирамоҳи заррин* – баъд аз тамои шудани мавсимии ҳосилгундорӣ - қозӣ нарҳи ҳар маҳсулро аз рӯйи бозор ба амир арз мекард ва амир дар бораи бо ҳамон нарҳи қозӣ арзкарда аз деҳқонон рӯёнда гирифтани пули андозҳои чинсӣ ба амлоқдор фармон мефиристонд» [130, с. 98]

Ташиҳис – навъи метафора буда, тасвири ашё, ҳайвонот ва мафҳумҳои абстрактӣ сифатҳои инсонӣ: эҳсосот, андеша, нутқро мефаҳмонад. Ба мисли *ашиқи дил, санги осиеъ, бадани ордвор, қилбагоҳи шахс, сухани ҷӯш, гули хонадон*, ва ғайра.

Дар баъзе мавридҳо ташиҳис тавассути илова кардани суффикси *-вор* ба исм ва ба вучуд омадани сифат сохта мешаванд. Масалан, *мағас + вор = мағасвор; машъал + вор = машъалвор; бечора + вор = бечоравор; тӯтӣ + вор = тӯтивор* ва ғ.

Чунин шакли воситаи забонии тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни зиёд ба назар мерасад: “Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва чашмонашонро пӯшонда менишастанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор меод, сарҳам ва чашмпӯшида буд. Баъзе аз инҳо, бе он ки сарашро бардорад, ё чашмашро кушояд, *мағасвор садои гинг-гинги заифе мебаровард*” [130, с. 84].

Дар забони англисӣ ба чунин қолаб дароварда шудааст: “One of them, without raising his head or opening his eyes, began to *murmur in a soft drone, like the buzzing of a fly*. Another, likewise without stirring, answered him in the same drone. Evidently they were conversing quietly, but the actual words could not be distinguished” [151, с. 131].

Бояд гуфт, ки сохтори чунин воситаҳо дар забони англисӣ тамоман ба шакли дигар, яъне бо истифода аз калимаҳои *like, as, as well as, so* ва ҳамсоли инҳо сурат мегирад, ки онро мутарҷим бо риояи ин қоида ба итмом расондааст.

Ташиҳис – дорои ду мафҳум, яъне шабоҳати ду мафҳуми тавсифӣ мебошад. Онҳо бо феълҳо ва ҳиссачаҳои *чун, ба монанди, ба мисли, ба шакли, ҳамчун, ба мисоли* ва ғайра истифода мекунанд. Дар забони англисӣ онҳо бо пайвандак ва таркибҳои *as, such as, as if, like, seem* ва ғ. тарҷума мекунанд.

Чунончи С. Айни дар “Ёддоштҳо”-и худ чунин қайд кардааст: “- Худат рафтан гир! *Туро гург намехӯрад*, ёбон пур аз бача, дар лаби рӯд Эргаш-акаат ҳам будагист, ӯ подаи худро бештар дар ҳамон чоҳ мечаронад” [130, с. 20].

Боиси зикр аст, ки тарчумони асари “Ёддоштҳо”-и С. Айнӣ воситаҳои воситаҳои забонии тасвири бадеиро дар бисёр ҳолатҳо, чун “*туро гург намехӯрад*” зимни тарҷумаи таҳтуллафзӣ “*the wolf won't eat you*” анҷом додааст. “- Take yourself! *The wolf won't eat you, the fields are full of boys; your foster brother Ergash should be down by the canal – he usually grazes his flock thereabout*” [151, с. 50].

Гипербола – усули бадеии муболиға мебошад, ки аз ҷиҳати имкониятҳои воқеӣ ва татбиқи фикр шубҳанок ё оддӣ мебошад [13, с. 150].

Гипербола усулест, ки имкон медиҳад возехтару рангинтар дар баён сохтани муносибат ва зухуроти тавсифшуда ифода ёбад. Гипербола ба сифати меъёри услубӣ маъноӣ калимаро баланд нишон медиҳад. Масалан: *сад бор гуфтан* (*to wait an eternity*), *ба нодонӣ задан* (*to be stupid*), *габро қашол кардан* (*to hard the speech*), *бозӣ доштан* (*try to lie somebody*) ва ғ.

Антономазия – шакли воситаи забонии тасвири бадеӣ буда, ба троп ва метафора монанд аст. Ин навъи воситаи забон дар навбати худ ба се шакли муқобил сурат меёбад:

- ифода намудани номи асли ба воситаи номи маҷозӣ;
- ифода намудан номи асли ба воситаи хусусияти зоҳирии он.
- табдил ёфтани номи инсон аз рӯи шакли берунӣ ва рафтору одат ба лақаби омма.

Масалан, баъзе занҳои часур ва далерро «*зани оҳанин*» (*the Iron Lady*), *шоҳи бузург* (*great king*) ва ё мардҳоро бо ҳунарашон ном мебарданд. Устод Айнӣ чунин ба қалам додаст: «Болои Ҳавз раҳсипор шуда ба гузари *Усто-Рухӣ* расидем, ки ҳавлии *Рӯзӣ-Бадбурӯт* дар ҳамин гузар будааст. Дар вақте мо ба он ҷо расидем, ки *Махдуми Гав* дар пеши масҷиди гузар бо мӯйсафедони он ҷо гуфтугузур дошт» [130, с. 271].

Ҳамчунин одамонро ба унвони бузургон ном мебаранд. Чунончи, «*одами доғиманд*»-ро *Эйнитейн*, *Арасту* ё *Сино* мегӯянд; «*ошиқу маъшуқ*»-ро *Лайливу Маҷнун*, «*Устод Рӯдакӣ*»-ро *Устоди суҳан*, *абарустод* ва монанди инҳо.

Синекдоха - воҳиди забонии тасвири бадеӣ буда, чамъи ашӯҳоро дар маҷмӯъ баён мекунад. Масалан, дару хона, ашӯҳову лавозимоти хона ва замини гирди онро *манзил* мегӯянд, ки ин калимаи умумӣ аст: «Мо ба *манзил* рафта хобида пагоҳонӣ боз ба сайргоҳ омадем. Дар сарҳавз он зинати дирӯзаӣ дӯкандорон намонда бошад ҳам, ба ҳар ҳол асарҳои сӯхторро барҳам дода, як дараҷа ба тартиб даровардаанд. Мо дар чойхонаи сарҳавз ба чойнӯшӣ нишастем, намад ва гилемҳои чойхона ҳам порча-порча шуда, шакли сояи дарахти сафедорро гирифта буданд» [130, с. 271]. Дар забони англисӣ ба таври

зайл омадааст: “At last the loneliness and the repeated lengthy travelling were too much for my grandfather. He *bought a plot of land* at the western extremity of Mahallayi Bolo and built himself a walled house. In the yard he planted apricot sapling; which do not need much watering, and when all was finished he moved his whole family from Soktare to settle here” [151, с. 35].

Метонимия – табдил ёфтани ифодаи маъноӣ ба калима ба калимаи дигар дар асоси монандии воқеъ. Чунончи, ба ҷои «*одамони деҳа танқид мекунад*» «*деҳа танқид мекунад*»; ба ҷои «*истакони шиша*» «*истакони об*»; ба ҷои «*осори Саъдиро хондан*» «*Саъдиро хондан*», «*хӯрокро мондан*» «*дастархонро оро додан (оростан)*» ва ҳоказо. Масалан С Айни чунин навиштааст: «Бой он шаб аз пули худ барои зиёфати он зан таомҳои гуногун фармуд. Аз бозор курсу қанфит ҳам харида оварда *дастархонро оро дод* ва як шиша шароби хуб ҳам харида оварда монд» [130, с. 451].

Катахреза – истифодаи нодурусти калимаҳо аз сабаби этимологияи беасос ё истифодаи нодурусти истилоҳ ба маъноӣ ба он мансуб набуда мебошад.

“- Рост аст, – гуфт падар ва илова намуд: – кошки рӯди нав намебароварданд. Кори ин рӯди нав ба болои он харобие, ки ба сари мардуми он ҷо аз регнашкунӣ омада буд, “*болои мурда – сад ҷӯб*” шуд. Падар як қадар кушода шуда ба хикоя даромад” [130, с. 87] Катахрезаи “*болои мурда – сад ҷӯб*” ба маъноӣ бадбахтии якхела омадан ба сари мардумро ифода мекунад.

Эпитет (тавсиф) – навъи воситаи забонии тасвири бадеӣ буда, сифат, нишонаи падидаи тавсифшударо бо калимаҳо ё ибораҳои атрибутӣ ва зухуроти тасвириро таҷассум мекунад [13, с. 138]. Аз ин рӯ, эпитет субъект буда, дорои мазмуни эҳсосотӣ мебошад.

Ба ақидаи забоншинос И.В. Арнольд, эпитет метавонад ба сифати муайянкунанда ифода ёбад: *бахри сахт (loud ocean)*, *вазъиятҳо то smile cuttingly (нимтабассум)* ё мурочиатҳо *ширинсухан (sweet words)*, ва ғайра. Масалан «Устоамак, ғайр аз хешӣ, бо падарам дӯсти бисёр наздик ҳам буд, ҳар як ба ҳамдигар «ҷӯра» гуфта хитоб мекарданд. Дар фикр ва дар ақидашон дар ҳаққи одамон ҳам ҳар ду як буданд. Фақат фарқ дар ин ҷо буд, ки *Устоамак ширинзабон*, хушмуомила ва ширинкорнамо буд ва кори бади одамонро бо ширинсуханӣ ба рӯяшон мезад» [130, с. 45].

Тавсиф (эпитет) дар забони англисӣ мавқеи азим дорад: “After a little reflection my father continued: “My point in discussion these financial matters *is not to add up our debts or to worry you*, but only to let you know that things are going to be tight: let’s not buy meat at the bazaar and let’s eat a little less, but please don’t be upset. We can buy rice from the bazaar sometimes, so that on market nights, or if guests come, we can make *shir-birinj*” [151, с. 45].

Ҳангоми истифода шудан эпитетҳо дар асарҳои бадеӣ, ба хусус “Ёддоштҳо” аз ҷониби муаллиф ба шаклҳои зерин ифода меёбанд:

бо сифатҳо: *абрувони кӯшода, сари ҳам, рӯйи талх, лабони қашон;*
бо зарфҳо: *сахт ошиқ шудан, хандидани офтоб; эҳтиромона салом додан, таъзимқунон истодан;*

бо исмҳо: *хушбахтии инсон, тирагии замон, қушоиши қор (бахт);*

бо шумораҳо: *зиндагии дуҷум, осмони ҳафтум, девори дупоҳсагӣ, ҳавли чорпоҳса девор.*

Перифраз – ифодаест, ки маънои ифодаи дигар ё калимаро ифода мекунад. Чунончи, *дили сафед – хоксор, фурутан; сайёраи сабз – Замин; тиллои сиёҳ – нафт, шоҳи ҳайвонот – шер, нони дуҷум – картошка; Фирдавсӣ – офаридаи «Шоҳнома»* ва ғайра. Масалан, «Дар миёнаи як тӯда чаллобон ва тарозудорони сиёҳдил, албатта, *дили ман сафед* намонад. Лекин аз ин кампир дуздӣ намекунам, - гуфт ҷавон бо оҳанги андак тунду тез» [130, с. 263].

Ирония – навъи воситаи забонии тасвири бадеӣ буда, бар асоси нутқ, мафҳум ва маънои бар хилофи маънои луғавии калима ифода меёбанд. Ирония аз калимаи юнонӣ *eironeia* гирифта шуда, маъноаш “тобиши маънои асл” мебошад. Масалан, *сарви хиромон* – зани (духтари зебо), *қуҳи баланд* – ғурури баланд, *муҷдаи тоза* – хабари нави хурсандибахш, *харзода* – шахси пастфитрат, *қўзаи холӣ* – шахси беақл, *қулбаи вайрона* – хонаи (зиндагии) камбағалона, *девсура* – шахси бебез.

“Аммо ҳамаи умедҳои ману дил барбод рафт – ноумедона дидам, ки каси аз дар бароянда як каси қадпаст буд ва, ҳол он, ки ороми ҷону дили ман “болобаланду ишвагару *сарви ноз*” буд. Хуб диққат кардам: он бароянда Ситора барин намуд ва ҳол он, ки ман нигарони баромадани “офтоб” будам” [130, с. 418].

Пас маълум мешавад, ки ирония бештар бо вожаҳои махсус ва пасипардагӣ барои маънидод кардани ҳадафи асли ифода меёбанд.

Воситаҳои услубӣ (*воситаҳои ифоданокши услубӣ*) воситаҳои асосии нутқ буда, барои баланд бардоштани баёни нутқ истифода мешаванд. Баъзан *Воситаҳои услубӣ* ба *троп* хеле монанд мешаванд.

Антитеза вожаи юнонӣ *antitesium* буда, ҳамчун тасвири муқоисавӣ, муқолифати ашё, падидаҳо ва ҳосиятҳо доништа мншавад. Ҳамчунин антитеза ин навъи воситаи забонии тасвири бадеиест, ки ду фикри муқобилро бо ҳам дар матн ҷо мекунад. Садриддин Айний антитезаро бештар бо ҷумлаҳои мураккаб офарида бо *вергул*, вожаҳои *вале*, *аммо*, *лекин* ва ё дар шакли хитобӣ истифода кардааст. Масалан, антитеза дар шакли хитоб дар “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айний чунин омадааст: “Қозӣ маро *баробари сараи бардошта* баъд аз он *ба замин*

гузошт ва: – илоҳӣ калон шавӣ, мулло шавӣ, доно шавӣ! – гӯён аз кисабағалаш як дона конфетти ҷойдорӣ, ки ба қоғази сурх печондагӣ буд, бароварда дод ва аз падарам пурсид: – писарча мехонад?” [130, с. 93].

Анафора – такрори унсурҳои монанд дар аввал ё мобайни ҳар як сатри параллелӣ дар назм ва наср истифода мешавад. Монандии анафора бо такрор шудани калимаҳои ҳамовоз дар ҷумла ба назар мерасад. Нависанда дар асараш анафора бисёр истифода намудааст ва ин боис аст, ки “Ёддоштҳо” асари оммафаҳм ва содда маҳсуб меёбад. Чунончи: “Аҳолии асли – қадимии ин деҳа тоҷикон ва хоҷагони соқтарегӣ буда, урганҷиён аз Урганҷ, миракониён аз Машҳад, Ғиждувониён аз қалъаи Ғиждувон, сайидатоиҳо аз Сайидато ном деҳаи Шофирком муҳочир шуда омадагӣ буда, арабҳо аз боқимондагони муҳочирони араб ба шумор мерафтанд [130, с. 7].

Эпифора – такрори унсурҳои монанд буда, дар охири ҳар як сатри якҷоя монда мешаванд. Эпифора вожаи лотинӣ *epiphora* буда, маънояш “такроран истифода кардан ё илова кардан” мебошад, ки дар интиҳои сухан истифода мешавад. Ҳарчанд эпифора дар назм истифода шавад ҳам Садриддин Айнӣ тавонистааст онро дар асарҳои насриаш, яъне “Ёддоштҳо” истифода намояд. Пас метавон гуфт, ки Садриддин Айнӣ ҳар воситаи забони тасвири бадеиро барои ҳадафҳои гуногун истифода намудааст. Бинобар ин бо ин усулҳо маҳз то ҳол осори Садриддин Айнӣ дар маркази диққати ҳамагон қарор дорад.

Градация – тартиби калимаҳо, ки дар он ҳар як калима маъноӣ калимаи қаблӣро меафзояд ё сусти нишон медиҳад, мебошад. Градация ҳама вақт сохти ва намуди ашё ҷиддӣ нишон мебахад. Ёро пурра, хурд мекунад ё барҷаста нишон медиҳад. Маълум аст, ки ҳалво намуди хӯроки халки тоҷик буда, ба чанд навъ омода мешаванд: халвои равшанӣ, халвои ширин, халвои қоктӣ ва ғ. Нависанда як нави онро чунон ба қалам додаст: “Дар пагоҳии он шабе, ки дар хонаи мо суҳбати дар боло нақлкардашуда гузашт, модарам халвои қоктӣ пухт, ман ба ӯ дар оташмонӣ ёрӣ додам: аввал як миқдор ордро дар дег бо равшан бирён карда гирифт. Баъд аз он аз шиннии тут, ки аз Соқтаре пухта оварда буд, як коса барин дар дег андохта қиём гирифт” [130, с. 206].

Инверсия – заиф шудани тартиби муқаррарии калима мебошад. Инверсия аз калимаи лотинӣ *inversion* гирифта шуда, маънояш шаклпазирӣ, тағйирдиҳӣ ва барқароркунӣ мебошад. Барои чудо намудани инверсия дар ҷумла бояд ба сохтори грамматикӣ он тавачҷуҳ намуд, ки чунин аст:

ХАБАР + МУБТАДО + МУАЙЯНШАВАНДА + МУАЙЯКУНАНДА

Дар “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни низ ба ҳамин шакл омадаст: “Мо осиро тамошо карда шуда баромадем; азбаски дар рӯд об набуд, барои аз вай *гузаштан* ба сари пул *нарафтем*, балки бар рӯи кӯлмакҳои яхбастаи рӯд яхмолакбозикунон ба *пеши пул омада* аз он ҷо ба канори шимолии рӯд баромадем ва ба ҳавлие, ки дарвозааш рӯ ба рӯи пул *кушода мешуд, даромадем*” [130, с. 30].

Параллелизм – сохтори якхелаи синтаксисии ҷумлаҳои пайҳам ё сегментҳои нутқ мебошад. Ҳамчунин мувофиқ мондани вожаҳои монанд аз рӯи маъно. Дар “Ёддоштҳо” хеле зиёд дучор меоём: “*Умри ӯро аз ҳаштод боло мегуфтанд, қадаш чунон ҳам* шуда буд, ки агар менишаст, *сари синааш бар рӯи зонуяш қариб мерасид*, роҳ рафтан ва *нишастан барои ӯ душвор буд*. Бинобар ин, ӯ ҳамеша руйнокӣ меҳобид, чунон ки *дар зери сараш болишҳоро баланд мегузошт*, инчунин дар зери ронҳояш ҳам болиштҳои баланд мениҳод ва ба ин тарз мувозанан *қомати ҳамгаштаи худро дар вақти хобидан нигоҳ медошт*” [130, с. 47].

Албатта бо ҳам параллел мондани вожаҳо шавқи хонанда меафзояд. *Шахси тир – миёни қади ҳам, синну соли қалон, бадани носолим ва бемадориро* дорад. Маҳз тасвири чунин навъи воситаи забонии тасвири бадеӣ ба хонанда фикрҳо қаввитарро медиҳад.

Шаклҳои бадеӣ, ки дар забоншиносии англисӣ *poetical figure* ном дорад, аз ҷониби мутарҷимони осори Садриддин Айни хуб ба анҷом расиданд: “They disappeared from view, and I consoled myself with the thought that now she would not die, and I would not be deprived of both father and mother at once. *My eyes were smarting from the tears, and I wiped them with my sleeves*” [151, с. 171].

Дар фасли дувуми боби дувум бо унвони “Вижагиҳои морфологӣи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни”, вижагиҳои морфологӣи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ маридаи пажӯҳиш қарор дода шудааст. Боиси зикр аст, ки таҳлили морфологӣи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ аз муҳимтарин масъалаи забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Зеро маҳз дар ҳамин қисмати забоншиносӣ маълум мегардад, ки вожаҳо то андозаи муайян инкишоф ёбанд ва зимни сохтори муайяни грамматикӣ қарор ёбанд. Осори Садриддин Айни аз шоҳкориҳои беназир буда, нависанда дар он ҳамаи меъёрҳои грамматикӣ, ба хусус морфологиро риоя намудааст. Вобаста ба ин аз ҷониби муаллиф ҳиссаҳои нутқ бо ҳамбастагӣ ба ҳамдигар мавзун ва раван истифода гардидааст.

Дар фасли сеюми боби дувум бо унвони “Вижагиҳои синтаксисии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни”, вижагиҳои синтаксисии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори С. Айни таҳлилу таҳқиқ шудааст.

Дар илми забоншиносӣ асарҳои зиёди таълифнамудаи ниёгонамон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Осори беназири С. Айни, ба хусус «Ёддоштҳо» аз қабилӣ чунин асарҳоянд, ки чихатҳои зиёди грамматикӣ (морфологиву синтаксисӣ) дар мақолаву таҳқиқоти олимону донишмандон ва пажӯҳишгарон таҳлилу таҳқиқ шудаанд.

Ҳарчанд гузариш аз усули мушқилбаёнӣ ба осонбаёнӣ раванди тезу тунди адабӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ маҳсуб ёфта бошад ҳам, Устод Айни тавонист ин мушкилотро паси сар намояд.

Боби сеюм “Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни ва тарҷумаи он дар забони англисӣ” унвон дорад.

Дар фасли якуми боби сеюм бо унвони “Чойгоҳи воситаҳои забони тасвирии бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни ва тарҷумаи онҳо”, таъкид мешавад, ки воқеан, барои дуруст ва саҳеҳ тарҷума кардани осори бадеӣ тарҷумон нахуст ба маъноӣ матн ва баъдан ба истеъмоли вожаҳо ва сохтори луғавию грамматикӣ диққати маҳсус равона мекунад. Бинобар ин зимни чунин масъалагузорӣ ва тасниф дар рафти тарҷумаи англисӣ се қисмати тарҷумаи воситаҳои забонии тасвири бадеиро ба се ҳел тақсим мекунем:

- мазмунан тарҷума кардани фикри нависанда;
- тағйир лолани баъзе шаклҳои забонӣ ҳангоми тарҷумаи касбӣ;
- бо ёфтани чанде аз муодилҳо мазмуни асар тағйир намеёбад.

Роҳҳои мазкур аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ, ба мисли А.В. Федоров, З.О. Муллоҷонова, М.Б. Нағзибекова, М. Мирзоева ва дигарон пажӯҳиш шудаанд.

Боиси зикр аст, ки вожаҳои эҷоднамудаи С. Айни аз чихати забонӣ дуруст буда, теъдоди луғати забони ҳозираи тоҷикро меафзояд.

Фасли дуввуми боби сеюми диссертатсияро **бо унвони “Масъалаҳои тарҷумаи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни”**, масъалаҳои тарҷумаи воситаҳои забони тасвирий дар осори С. Айни фаро мегиранд. Таҳқиқи хусну зебоипарастии тарҷумавӣ, ки асарҳои тарҷумавӣ ном доранд, ҳама вақт ба маънову мазмуни асари асли вобаст аст. Асарҳои тарҷумавии асарҳои бадеӣ дар илми забоншиносӣ мавқеи баланд дошта, тарҷумаи чаззобу муассир ва мувофиқ тавассути истифодаи ибораҳо, вожаҳо, шаклҳои грамматикӣ ва воситаҳои мухталиф сурат мегиранд. Вобаста ба ин гуфтан ба маврид аст, ки усулҳои забон дар тарҷума нақши муҳим доранд.

Осори С. Айни дар баробари дигар асарҳои арзишманди дунё ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума шудааст. Дар замони ҳозира забони ҷаҳонӣ, ки дар тамоми олам роиҷ аст, забони англисӣ мебошад.

Боиси хушбахтист, ки «Ёддоштҳо» низ ба забони густаришёфтатарини дунё забони англисӣ тарҷума ва нашр шудааст.

Асари мазкур ба забони англисӣ соли 1998 аз ҷониби тарҷумонҳои варзидаи англис Чон Р. Перри ва Ричер Лехр тарҷума шудааст. Роҷеъ ба маъруфият пайдо намудани «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ дар муддати кутохтарин ханӯз М. Шукуров баҳо додааст: «Дар таърихи адабиёти тоҷик то ин дам ягон асар ба ин зудӣ ва ба ин андоза интишор наёфта буд. «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ аввалин асари адабиёти тоҷик аст, ки дар чунин муддати кутӯҳе дар байни халқҳои гуногун то ин дараҷа паҳн шуда бошад» [91, с. 5].

Фасли сеюми боби сеюми диссертатсия бо унвони “Вижагиҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ”, ба вижагиҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори С. Айнӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ бахшида шудааст.

Вижагиҳои забон ва услуби «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ фардӣ мебошад, зеро ҳар гуна симоҳои сиёсӣ ва оддӣ дорон суханҳои мухталифи худ буда, ба ҳар тарз тасвир ёфтаанд. Маҳз воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ҳар гуна ҳодисаро воқеӣ таҳлил намуда, онро ба баъдинагон меомӯзонад. Нависанда дар заминаи асари мазкур дар интиҳоби сухан ва тасвири он дақиқбинона назар мекунад. Дар баён намудани ду давраи таърихӣ, муаллиф суханҳо ва вожаҳои вобастаро бамаврид интиҳоб менамояд. Ҳатто баён намудани услуби асар ба давраи таърихӣ вобастагии ногусастанӣ дорад. Бинобар вазъ ва ҳолатҳои гуногун таҷассумёфтаи муаллиф дар «Ёддоштҳо» вижагӣҳои чун ташбеҳ, тавсиф, ташҳис, истиора, рамз, муболиға, кинояву таъриз ва маҷоз қобили таҳқиқу омӯзиши амиқу густурда мебошанд.

Ҳадафи муаллиф дар асар аз он иборат аст, ки ҳар гуна мавзӯӣ дар асар равшантар, ҷолибтар ва қувваи ҳисси (эмотсионалии) хонанда азуда гардад ва таъсири онҳо ҷовидона бошад.

Дар **хулоси** диссертатсия натиҷаҳои бадастомада ба таври зерин нишон дода шудаанд:

- баён намудани ҷиҳатҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар «Ёддоштҳо»;
- шарҳ додани хусусиятҳои забони аслии асар дар марҳалаҳои гуногуни ҳаёти нависанда;
- ёфода ёфтани воситаҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар асар, ба хусус тавсиф, ташбеҳ, истиора, маҷоз, рамз, муболиға ва ғ.;
- омӯхтани характери қаҳрамонҳои асар ва истифодаи вожаҳои муайян ва мушаххас аз ҷониби муаллиф;
- нишон додани тасвири сухани воқеӣ ва истифодабарии вожаҳои махсуси забони ҳозираи тоҷик;
- истифодабарии вожаҳои аслии классикӣ ва ҳозираи забони тоҷикӣ;

- истифода намудани паҳлуи барҷастаи ашё ё воқеа тавассути воҳидҳои забонии тасвири бадеӣ;

- таҳия намудани луғати ҷудоғонаи забони тоҷикӣ-англисии *воситаҳои забонии тасвири бадеӣ*.

Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни ва пас аз он дар осори нависандагони тоҷик васеъ истифода гардида, дар матни бадеӣ вазифаҳои ороишӣ, нозукбаёнӣ, оммафаҳмӣ ва баҳодихиро иҷро мекунад. Воситаҳои забонии тасвири бадеиро Садриддин Айни нахустин шуда зимни нишон додани паҳлуи барҷастаи инсонӣ ашё, муҳит, воқеа ва ҳолат истифода мекунад.

Ҳамин тавр, забони асари С. Айни «Ёддоштҳо» нисбат ба забони асарҳои назмӣ ва насрии тоҷик арзишмандтар ва ғанитар аст ва он шоҳкориҳои забон ва адабиёти ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад. Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар асари мазкур чун як расоми мохирро мемонад. Дар «Ёддоштҳо» воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дорои назокат ва латофати маҳсули худ мебошад. Бар замми ин воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар асоси мушоҳидаҳои ҳақиқии нависанда ва маводи воқеии таърихӣ халқи тоҷик гирд оварда шудааст.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ:

Дар илми забоншиносии ҳозираи тоҷик масъалаи зиёд то ҳол мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Яке аз чунин масъалаҳои омӯзиши лингвистии осори бадеии классикӣ мебошад, ки тавачҷуҳи забоншиносонро кам ҷалб намуданд. Масалан, воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ханӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудааст, аз ин рӯ, ҷиҳати пурра омӯхтани воситаҳои мазкур чунин тавсияҳоро зарур мешуморем:

- барои ба меъёри забони адабии тоҷик муқоиса ва мувофиқ намудани нутқи шифохӣ (суҳбати гуфтугӯӣ - муоширатии байни мардум) тавассути воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дастовардҳои рисолаи илмӣ самаранок истифода хоҳанд шуд;
- зимни ҳадафи таҳқиқи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ натиҷагирӣ, ҳулосаҳо ва таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд мавриди истифодаи илми забоншиносӣ ва нутқи омма (гуфтугӯӣ) қарор гирад;
- муайян намудани фарқи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ вобаста ба ҳаҷм, ҳодиса, мавқеъ, ҳолат ва ғайра дар асоси таснифот ва ташхисҳои гузаронидашуда ба мақсад мувофиқ аст;
- барои покиза нигоҳ доштани забони адабии тоҷик ва ба меъёри забони адабӣ наздик кардани забони гуфтор ва танзими шеваи нутқи гуфтугӯӣ натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур ба таври самарабахш истифода мешаванд;

- муайян намудани вижагиҳои воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои танзими низоми луғат ва ҳазинаи вожаҳо, истифодаи бамавриди онҳо мусоидат хоҳад намуд;
- таҳия ва нашр намудани фарҳангномаи (луғати) алоҳида оид ба воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ғафорова, Т.С. Нигоҳе ба навъи ибораҳои тасвирии осори Садриддин Айни ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ / Т.С. Ғафорова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №2 (91). -С.75-78. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Ғафорова, Т.С. Вижагиҳои воситаҳои забони тасвири бадеӣ ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ (аз рӯи осори С. Айни) / Т.С. Ғафорова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №3 (92). -С.84-88. ISSN 2219-5408.

[3-М]. Ғафорова, Т.С. Вижагиҳои услубӣ-лексикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни / Т.С. Ғафорова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №1 (96). -С.79-83. ISSN 2219-5408.

[4-М]. Ғафорова, Т.С., Мухторов, З.М. Ҷойгоҳи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни ва тарҷумаи онҳо / Т.С. Ғафорова, З.М. Мухторов // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). – Душанбе, 2022. – №3 (019). -С.229-234. ISSN 2076-2569.

[5-М]. Ғафорова, Т.С. Навъи воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ / Т.С. Ғафорова // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). – Душанбе, 2022. – №4 (019). -С.270-274. ISSN 2076-2569.

[6-М]. Ғафорова, Т.С. Вижагиҳои услубӣ-лексикӣ воситаҳои забони тасвири бадеӣ дар осори Садриддин Айни / Т.С. Ғафорова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 1-1 (107). -С.78-82. ISSN 266335534.

[7-М]. Ғафорова, Т.С. Воситаҳои забони тасвири бадеӣ ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ (аз рӯи осори Садриддин Айни) / Т.С. Ғафорова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири

**АКАДЕМИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ
ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

На правах рукописи

ББК: 809.155.0+802.0

УДК: 81.2.(2 таджик)+81.2Анг

Г – 43

ГАФОРОВА ТАХМИНА САТТОРОВНА

**ЯЗЫКОВИЕ СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКАХ**

(на основе материалах “Воспоминаний” Садриддина Айни)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертационная работа выполнена на кафедре иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Научный руководитель: **Мухторов Зайнидин Мухторович**, доктор филологических наук, ректор филиала Сингапурского института развития и менеджмента в городе Душанбе

Официальные оппоненты: **Шафоатов Азал Нусратович**, доктор филологических наук, доцент, заведующий кафедры лингвистики Таджикского института физической культуры имени Сайидмуъмина Рахимова

Туйгунов Носир Хакбердиевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры романо-германских языков Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода

Ведущая организация: Российско-таджикский славянский университет

Защита диссертации состоится 18 декабря 2023 года, в 15:00 часов на заседании диссертационного совета Д. КОА-068 при Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни (Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 121).

С диссертации и её авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни www.tgpu.tj

Автореферат разослан «___» «_____» 2023 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Каримова Д.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Настоящая научная работа посвящена исследованию вопросов сравнительно-исторических и типологических особенностей языковых средств художественной выразительности в таджикском и английском языках на основе произведений Садриддина Айни, в частности “Ёддоштҳо” (Воспоминания) и его перевод на английский язык.

Актуальность темы исследования. Интерес к исследованию художественной литературы проявлялся во все времена и данная тенденция продолжится в дальнейшем, так как оно охватывает и рассматривает множество стилистических и языковых вопросов. Изначально художественная литература являлась основным стержнем литературоведения, однако начиная с XX в. она стала ключевым и важным объектом лингвистики. Академик В. Виноградов относительно художественных средств языка отмечает: “Средства художественной выразительности языка являются языковыми средствами, которые детально доносят читателю красочные слова писателя” [8, с. 31].

На современном этапе современный таджикский язык, а также современное языкознание настоль начали развиваться, что в последние десятилетия стали исследовать тончайшие аспекты языка и мельчайшие языковые единицы. Причина исследования подобных языковых средств кроется во взаимосвязи обмена значимым массивом информации и развития межкультурных и межъязыковых связей. А также языковые и литературные связи привлекли внимание отечественных и зарубежных ученых. Именно поэтому настоящее исследование посвящено теме средств художественной выразительности языка и считается одним из актуальных проблем языкознания.

Языковые особенности средств художественной выразительности языка на примере произведений классиков таджикской литературы, в основном, исследованы в области литературоведения. В частности, Ш. Хусейнзода, Р. Ходизода, А. Афсахзод, К. Айни, Х. Отахонова, Р. Муслумонкулов, А. Рахмонзода, М. Имомзода, А. Сатторзода, А. Махмадаминов и другие в своих научных трудах сделали акцент на рассматриваемую проблематику, однако детальной монографической научной работы в современном языкознании по данной теме не существует по сей день. В таджикской лингвистике по поводу средств художественной выразительности языка на примере произведений поэтов и писателей таджикской литературы эпизодически наблюдается некоторые заметки. Сюда относится научная работа ученого-лингвиста М. Саломова, который детально исследовал разновидности средств художественной выразительности языка на материале таджикской классической поэзии.

Средства художественной выразительности языка в языкознании приобрело учеными различные названия, такие как *ифодаҳои маҷозӣ* – метафорические выражения⁶, *пайвастҳои маҷозӣ* – метафорические сочетания⁷, *таркибҳои тасвирӣ* – описательные сочетания⁸, *фразеологизмҳои бадеӣ* – художественные фразеологизмы⁹, а большинство ученых считают их языковыми описательными средствами (*воситаҳои тасвирии забонӣ*)¹⁰.

Как мы ранее отмечали, в таджикском языкознании одна из разновидностей средств художественной выразительности языка – метафор (*маҷоз*), исследовано таджикским языковедом М. Саломовым, который изучил языковые особенности метафории на примере творчества Хофизы Шерози и его современников.

Поскольку наша научная работа представляет собой аспект средств художественной выразительности языка на основе «Воспоминания» С. Айни в контексте сравнительно-исторического и сопоставительного исследования мы сочли необходимым изложить свои мысли по поводу исследований и выводов таджикского лингвиста М. Саломова. Его научная работа посвящена выражению метафора и его составляющим на базе простых слов. Однако, данная работа имеет теоретическую ценность и в процессе исследования мы руководствовались концепциями указанного исследователя, так как наша работа охватывает теоретические аспекты, методы, структуру и множества языковых классификаций.

Следует отметить, что в творчестве Садриддина Айни средства художественной выразительности языка занимают особое место. В силу полноценного перевода на английский язык английская версия «Воспоминания» издана в форме двух отдельных книг «Sands of Oxus» (2001) и «Bukhara» (1986) и эти издания требуют необходимого детального сравнительного, типологического и сопоставительного исследования. Исследуя средства художественной выразительности языка по творчеству Садриддина Айни, появляется возможность выявить их отличительные и общие признаки в таджикском и английском языках.

Анализ материала показал, что средства художественной выразительности языка в творчестве Садриддина Айни занимают особое место и демонстрируют высокий профессионализм и особое

---

⁶ Камолитдинов Б. Забон ва услуби Ҳақим Карим. - Душанбе, 1967. - 186 с.

⁷ Гаврин С.Г. Изучение фразеологии русского языка. -Москва, 1963, -151 с.

⁸ Шмелев Д.Н. Слово и образ. - Москва: Наука, 1964, -120 с.

⁹ Галкина Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке Сборник статей по языкознанию. -Москва, 1958, с. 103-124.

¹⁰ Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. -Душанбе, 1982, -104 с.

чутьё писателя. В сочинениях Садриддина Айни употреблены различные типы средств художественной выразительности языка. Разновидности средств художественной выразительности языка определяется посредством лексического, морфологического и синтаксического анализов. Употребление конкретных разновидностей средств художественной выразительности языка повышает ценность и эффектность сочинений. Данные разновидности в современной лингвистике именуется различными названиями и терминами, такими как метафоры, тропы, перифразы, а также эвфемизмами.

Степень изученности темы. Каждая разновидность выразительных средств языка имеет свои особенности и в произведениях Садриддина Айни употреблены по-разному. Детальные исследования ученых-лингвистов по вопросу средств художественной выразительности языка способствовали новым языковым направлениям: стилистической (*linguistic stylistics*) и когнитивной лингвистики (*cognitive linguistics*) [126, с.211]. Следовательно следует отметить, что средства художественной выразительности языка независимо от исследований различных их типов остаётся актуальным в таджикской лингвистике. Отечественные и зарубежные исследователи А. Семёнов, В. Виноградов, В. Иванов, Е. Браун, А. Кримский, Э.А. Бертельс, Б. Ниёзмухаммадов, Д. Тоджиев, М. Шукури, А. Алимардонов, К. Айни, А. Абдунаби, Р. Гаффоров, Х. Маджидов, Б. Камолиддинов, Ш. Каримов, М. Саломов, М. Мирзоева и др., исследуя произведения Садриддина Айни, высказали свои мнения по поводу их языка, лексических, семантических, грамматических особенностей и ценных положений и особо подчеркнули его заслугу в развитии современного таджикского литературного языка.

Один из известных русских исследователей И.Б. Брагинский, отмечая роль С. Айни в развитии языка, подчеркивает, что «Труды, в которых исследованы творчества устода С. Айни именно с литературоведческой точки зрения, составляют огромное количество. В этих работах в соответствии с тематикой иногда в общем плане речь идёт о языке и стиле» [5, с.120].

Из работ таджикских исследователей можно перечислить отдельные статьи Н. Маъсуми под названием «Таджикский литературный язык в начале XX в.» [44, с. 118] и Б. Ниёзмухаммадова «Очерки о некоторых вопросах таджикской лингвистики» [56, с.7], которые посвящены изучению языковых особенностей С. Айни. Авторы проанализировали точку зрения С. Айни по поводу языка, отношении языка его творчества с современным таджикским литературным языком и выразительными средствами автора. В указанных научных статьях впервые предоставляется полные сведения

о языке С. Айни, и проводится краткий анализ некоторых особенностей его языка.

Языку творчества С. Айни посвящена также работа Х. Хусейнова “Язык и стиль “Одина” Устода Айни”, в котором затрагиваются вопросы морфологии, синтаксиса и стиля указанного произведения С. Айни. В данном произведении выразительные средства употреблены умеренно и по этому поводу автор отмечает: “В художественном произведении помимо мастерского употребления богатства живого разговорного языка для полного и образного выражения основной идеи важную роль играют выразительные средства. Писатель посредством этих средств вызывает определенные представления об описываемом предмете: конкретизирует ситуацию действия и состояния, унижает, воодушевляет, обостряет и т.д.” [82, с. 256].

На самом деле, этот момент специфичен не только для повести «Одина», но и для других произведений, особенно для «Воспоминаний». В силу этого в процессе исследования научными методами мы рассмотрели особенности средств художественной выразительности языка.

В работе М. Шукурова, в основном, проанализировано вопросы развития и совершенствования языка и языковых средств изложения. Автор в своём труде больше всего использовал простые и плавные термины. Поэтому ученый считает, что художественный вкус читателей к произведению возрастает тогда, когда «писатель всеми средствами изображения, всеми безграничными возможностями современного литературного языка стремится выразительно описать всё добро и красоту, что есть в природе и в жизни человека» [90, с.147].

С. Айни в своих произведениях, в частности в «Воспоминаниях», описал языковыми выразительными средствами красоту природы, изменения погоды и климата, обычаи деревень и городов, поведение, профессии, развитие науки, культуры, языка, религиозные методы и др. Автор тонко и искусно демонстрирует языковые средства художественного изображения и показывает свой богатый жизненный опыт.

Несмотря на отсутствие детального исследования языковых средств художественного изображения С. Айни в «Воспоминаниях» и их перевода на английский язык это произведение еще не становилось объектом исследования. Создавая свои произведения, Айни доказал, что следовал правилам современного таджикского литературного языка, а для выражения средств художественной выразительности языка использовал общественно-политические, религиозно-мистические, заимствованные, научно-технические, архитектурно-строительные, профессиональные и ремесленные термины, термины,

выражающие занятие, разновидностей пищи, летосчисление, природные явления, направления, измерения расстояния и т. п.

Исследование и анализ языка «Воспоминаний» показывает, что он отличается от произведений современников красноречием, плавностью, ясностью, одухотворенностью и выразительностью описаний. Язык произведения составлен из простых, понятных слов, словосочетаний и предложений. Это произведение считается выдающимся образцом современной таджикской литературной прозы.

Как правдивый рассказчик истории С. Айни старается использовать как можно больше слов и выражений, характерных для таджикского народа, а также употребить общепонятные русские и узбекские заимствования. Он воздерживается от использования непонятных и сбивающих с толку метафорических выражений, характерных для некоторых наших классических придворных поэтов. Поэтому стоит отметить, что средства художественной выразительности языка в произведениях С. Айни более привлекательны и красочны, нежели современные и более поздние поэты и писатели.

В сочинениях С. Айни, в частности в «Воспоминаниях», средства художественной выразительности языка выражены простыми и плавными словами, чему уделялось особое внимание в ходе изучения и исследования.

В исследовании средств художественной выразительности языка в «Воспоминаниях» в качестве важного источника автором использованы его подлинная версия, вышедшая в свет в 1949 году в городе Душанбе и перевод данного произведения на английском языке «The sands of Oxus», изданный в 1998 году в Калифорнии США в переводе английских переводчиков Джона Р. Перри и Речела Лехра. Одновременно использованы печатные версии «Воспоминаний» С. Айни (1, 2, 3 и 4 части), изданные в 1954, 1983, 1990 и 2008 гг.

Целью диссертационного исследования является исследование особенностей средств выразительности языка, закономерность их использования, ораторское мастерство писателя, выразительность описания, стиль изложения, использование и их актуальность с учётом их сравнения с переводческими трансформациями в английском языке, выявление и классификация их сходности и аналогии в сравниваемых языках. В процессе языковых анализов стало очевидным, что в произведениях Садриддина Айни употреблены различные виды средств художественной выразительности языка. К примеру, метафоры, гипотеза, тропы, эфемизмы и т.д. Каждая из них имеет форму и особенности, свойственные им, и в художественном произведении, выполняя описательную и семантическую функцию, дополняют контекст новым содержанием. А также описывая эмоции,

профессии, местности и другие предметы, средства художественной выразительности языка создают необычные варианты. Исходя из цели исследования, было определено, что необходимо решить ряд **задач**:

- определение средств художественной выразительности языка посредством понятий и различных языковых типов;

- анализ средств художественной выразительности языка в рамках «описания художественного языка»;

- морфологический и синтаксический анализ средств художественной выразительности языка в произведениях Садриддина Айни;

- исследование средств художественной выразительности языка в произведениях Садриддина Айни и их перевод на английский язык;

- описание языковых особенностей средств художественного изображения в произведениях Садриддина Айни;

- определение элементов диалектов таджикского языка писателем в выражение художественного описания и их перевод на английский язык;

- исследование средств художественной выразительности языка в качестве новых способов в лингвистике;

- исследование мастерства создания образа в произведениях Садриддина Айни;

- анализ употребленных различных лексических средств в художественном описании произведений Садриддина Айни.

Объектом исследования является средства художественной выразительности языка и их лингвистические и стилистические особенности.

Предметом исследования является формирование средств художественной выразительности языка и их значимость в произведениях Садриддина Айни и их английский перевод в сопоставительном плане.

Теоретическую и методологическую основу исследования составляет труды отечественных и зарубежных исследователей, таких как В.В. Виноградов, В. Фон Гумбольдт, Н.А. Кобрин, В.Г. Адмони, Л.В. Щерба, Д. Таджиев, Н. Маъсуми, М.Н. Косимова, М.В. Всеволодова, А.А. Кибрик, В.С. Храковский, П. Джемшедов, А. Мамадасламов и др.

Основные методы исследования отражают языковые стороны, и создают конкретные языковые аргументы с целью приобретения особенности употребления средств художественной выразительности языка. В диссертации, в основном, использованы методы хронологии, лексико-семантического и структурного анализов, методы типологического, сравнительно-исторического исследования и метод компонентного анализа языковых единиц. В ходе изучения средств

художественной выразительности языка также использованы методы контекстуального, стилистического и статистического анализов.

Теоретическую основу исследования составляют труды отечественных и зарубежных ученых в области стилистики и языкознания, в частности В.В. Виноградова, Ю.М. Скребнева, Л.В. Щербы, И.Р. Галперина, В.Н. Телии, С. Гайда, Ш.Балли, М.Н. Кожиной, Г.Шоу, Дж.Дюбуа, Р.Барта, Д.Лакоффа, М.Блэка, А.Гюберта, Н. Маъсуми, Б. Ниёзмухаммадова, М. Шукурова, Д. Тоджиева, М. Косимовой, Х. Хусейнова, О. Косимова, Б. Камолиддинова, П. Джамшедова, М. Саломова, С. Джоматова, Ш. Каримова, Ф. Баротзода, Ф. Турсунова, М. Мирзоевой, М. Джураевой и др.

Материалы исследования составляют 987 единицы, собранные сплошной выборкой из произведений Садриддина Айни в качестве средств художественной выразительности языка, которые выражают различные языковые особенности.

Научная новизна исследования, прежде всего, проявляется в том, что диссертационная работа является первым конкретным исследованием, охватывающим различные формы языковых единиц как средств художественной выразительности языка, посредством которых выражается мысль в художественном тексте. В диссертации широкий объём выразительных средств, употребленных автором, демонстрируется читателю как ценные и значимые, и обоснованы с научной точки зрения.

В диссертации основным стержнем является языковые средства художественной выразительности произведения Садриддина Айни с учетом сравнения с их переводом на английский язык. В этом контексте детально рассмотрены различные формы исконных слов, русских и узбекских заимствований для более эффектной демонстрации средств художественной выразительности языка. Также подвергались анализу средства художественной выразительности языка в сравнении с английским языком. В процессе исследования с научной точки зрения мы проанализировали выразительные языковые средства в английском переводе.

Научно-теоретическая значимость исследования. В данной диссертации научная и теоретическая ценность видится в рассмотрении научно-теоретических вопросов законности и использования языковых средств художественной образности, их языковых и грамматических особенностей, их общности и различия в таджикском и английском языках, а также как уточнение специфики перевода языковых средств художественной образности в исследуемых языках. Другой важный научно-теоретическая значимость данной диссертации обсуждается в совершенствовании теории и научного мнения исследователей в

направлении типологических особенностей языковых средств художественного образа в таджикском и английском языках.

Практическая значимость данного исследования заключается в том, что результаты данного исследования используются в научно-исследовательском и учебно-методическом процессе профильных предметов высшей школы в лекционных курсах, семинарских занятиях по направлению стилистики и сравнительного языкознания, семантики и лексикологии. Он также очень полезен для исследователей, занимающихся вопросами, связанными с выразительными средствами художественных текстов. Практическая значимость исследования видится в том, что результаты диссертации будут полезны для дальнейшего изучения языковых средств художественной репрезентации произведений Садриддина Айни, а также в практике и теории перевода и его сравнение в написании книг, учебных пособий и научных статей на английском языке.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Средства художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни обладают множеством описательных и экспрессивных понятий и используются красочно и своеобразно.

2. Произведения Садриддина Айни наделены лексическими, морфологическими и грамматическими особенностями средств художественной выразительности языка, которые полностью определяют различные семантические и стилистические эволюции таджикского языка.

3. Средства художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни конкретизируют формирование выразительных средств в определенных моментах: 1) в случаи повторного неупотребления слов и словосочетаний; 2) эфетности и экспрессивности мысли писателя; 3) обогащения количества и качества средств художественной выразительности языка в таджикском языке.

4. Большое количество средств художественной выразительности языка “Воспоминания” Садриддина Айни взяты из разговорного таджикского языка, которые сохранены и плодотворно используются по сей день.

5. Особенности, общность и различия средств художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни в таджикском и английском языках свидетельствуют о том, что наравне с различиями существует и аналогия. Их исследование даёт возможность полностью выявить лексические, морфологические и синтаксические особенности средств художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни и сравнить с английскими эквивалентами.

6. Большую часть фигур речи в произведениях Садриддина Айни составляют средства художественной выразительности языка и на этом основании можно составить “Толковый словарь средств художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни”.

Результаты диссертации могут служить как базовое исследование для выявления средств художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни, их сходства и отличия в английском языке. Материалы диссертации можно использовать в преподавании курса таджикского литературного языка, спецкурсов для студентов филологических факультетов, в составлении толкового словаря таджикского языка и специальных терминов средств художественной выразительности языка, а также в процессе написания учебных пособий по истории таджикского литературного языка, грамматике и лексике таджикского литературного языка.

Соответствие диссертации с паспортом научной специальности.

Тема исследования соответствует паспорту научной 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании.

Автором работы исследована новая и актуальная тема, неразработанная по сей день в таджикском языкознании. Специальная таблица, созданная автором и приведенная в форме приложения в конце диссертации, охватывает средства художественной выразительности языка по материалам произведения Садриддина Айни и их перевод на английский язык. Эти признаки показывают тонкость, выраженность языка художественного произведения, в частности Садриддина Айни.

В диссертации также продемонстрирована классификация и структура средств художественной выразительности языка произведения Садриддина Айни, представлены различные языковые образы, которые рассматриваются в числе научных новаций исследования и личного вклада исследователя. К числу достижений и научных новшеств диссертации относятся различные семантические, стилистические, грамматические факторы и средства художественной выразительности творчества Садриддина Айни, которые были исследованы в диссертации.

Подготовленные в диссертации средства для глубокого распознавания художественных описаний, в частности произведений Садриддина Айни и их переводных эквивалентов на английском языке, относятся к нововведениям автора диссертации.

Апробация результатов исследования. Содержания диссертации изложены в форме докладов на ежегодных научно-практических

конференциях профессорско-преподавательского состава Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Национальной академии наук Таджикистана и Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улузаде.

Диссертация обсуждена и представлена к защите на обширном заседании кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан (протокол № 9/1 от 05.04.2023).

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации, в целом, опубликовано 8 статей, в частности 7 в научных журналах, рецензируемых ВАК РФ и ВАК при Президенте Республики Таджикистан. Отдельные положения диссертации изложены на семинарах и республиканских конференциях кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан (2021, 2022).

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, трех глав, разделов, заключения, перечни использованной литературы, публикаций по теме диссертации и приложения. Общий объём охватывает 189 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИЯ

Во введении обосновано актуальность темы, степень изученности, цель и задачи исследования, научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации. **языковые средства художественной выразительности**

Первая глава называется “**Теоретические основы средств художественной выразительности языка в таджикском и английском языках**” и состоит из 2 разделов, в которых рассматривается теоретические вопросы классификации средств художественной выразительности языка. Несмотря на то, что средства художественной выразительности языка в таджикском языке не становились объектом специального исследования, в живом разговорном языке они употребляются испокон веков. Следовательно, Садриддин Айни старался, чтобы основным стержнем таджикского литературного языка его произведений, в частности “Воспоминания”, был именно живой разговорный язык.

Первый раздел первой главы – “**Понятие, сущность и виды языковых средств художественного образа**”, посвящен понятию, сущности и разновидности средств художественной выразительности языка. Данные фигуры языка обогащают не только речь и изложение, но и выражено демонстрируют важнейшие единицы различных

уровней языка, в частности фонетики, лексики, синтаксиса, фразеологии, чтобы привлечь внимание читателей на предоставленную информацию.

Необходимо отметить, что средства художественной выразительности наравне с тем, что являются выразительными средствами, обладают языковыми особенностями. В связи с этим известный таджикский ученый-лингвист Х. Маджидов отмечает: “Выразительные лексические средства должны отличаться от различных описаний, которые признаны как традиционные средства художественного изображения” [39, с. 12].

Ряд таджикских ученых-лингвистов называют их *метафорами* или *маҷоз*, другие – *эвфемизмами* и третья группа – *тропами*.

Как мы ранее отмечали, фразеологизмы являются сложными многоаспектными единицами языка, которые облегчают восприятие красочности и смысловых оттенков. Поскольку средства художественной выразительности языка чувствительны по своей природе, они обладают сложной языковой нормой, определенными свойствами.

Во втором разделе первой главы – “Место языковых средств художественного образа в таджикском языкознании и их перевод”, рассматривается место средств художественной выразительности языка в таджикском языкознании и их перевод на английский язык. Для детального анализа указанных выразительных средств необходимо сделать акцент на их лексическую, грамматическую и стилистическую структуру. В частности, особое внимание следует уделить уместному употреблению существительного, прилагательного, глагола, послелога, различных слов и выражений.

Для всестороннего изучения и продемонстрирования средств художественной выразительности языка художественного произведения, в частности произведения Садриддина Айни и их перевод на английский язык, необходимо провести их сравнительный анализ.

В этом значении глагол “паст шудан” или “поён шудан” (спускаться) обладает различными значениями и в английском переводе “*go down* – поён фаромадан” (спускаться) частично обозначает “*move down* – относится предмету, т.е. привести в движение”, а логично обозначает “*calm down* – қаҳр накардан, асабонӣ нашудан” (не обижаться, не нервничать). Проиллюстрируем из “Воспоминаний” Садриддина Айни: “Дар ҳар ҳол, ин ду садои бо ҳам муҳолиф монанди ҳавои “муҳолиф” ба ҳам ҷӯр шуда давом мекарданд ва усули инхоро садои “шартошурт”-и зарбаи ҷӯбдастдорон нигоҳ медошт.

Ғазabi саркарда паст шудан гирифт ва барои боз ҳам чоктар кардани димоғаш бояд бошад, ки ба курчи худ:

– Гуй, чилим ва чой биёранд, – гуфт” [130, с. 286].

«Во всяком случае, эти два противоположных звука продолжали соединяться друг с другом, как «встречный» воздух, и их способ поддерживался «условным» звуком ударов палочников.

Гнев главаря стал утихать, и для поднятия своего настроения, сказал своему секретарю:

«Скажи, пусть принесут чилим (кальян) и чай», — сказал он.

Умелый переводчик, хорошо владеющий тонкостями таджикского языка, уместно выбрал слова и словосочетания. Здесь “*наст шудан*” обозначает “*calm down*”.

Языковые средства художественной выразительности в таджикском языке сформированы и употребляются точно, четко и плавно, а в английском переводчик употребляет иногда простые выражения, конструкции и словосочетания и все это подтверждает огромное количество примеров.

Вторая глава диссертации – “**Лексические и грамматические особенности средств художественной выразительности языка в “Воспоминаний” С. Айни**”, посвящена лексическим и грамматическим особенностям средств художественной выразительности языка в произведении С. Айни и состоит из трех разделов.

В первом разделе второй главы – “Лексические особенности языковых средств художественного образа в «Воспоминаниях» С. Айни”, рассматриваются лексические особенности средств художественной выразительности языка в произведении С. Айни.

Использование средств художественной выразительности языка в произведении определяются в ходе исторических событий, мировоззрения и характера автора. Лексические факторы средств художественной выразительности языка состоят из следующих выразительных средств:

Метафора – употребляется как языковое выразительное средство, и подвергает анализу комплекс синонимичных слов: *хазони зиндагӣ* (букв. *осень жизни (о старости)*); *a mighty fortress is our God*), *дастҳои бобаракат* (букв. *благословенные руки – precious hands*), *тирамоҳи заррин* (золотой осень – *golden season*), *нигоҳи хунук* (*хунукиназарона*) (*холодный взгляд; холодно // халатно*), *забони дурушт* (*грубый*). Например: «Дар охири *тирамоҳи заррин* – баъд аз тамом шудани мавсими хосилгундорӣ - қозӣ нархи ҳар маҳсулро аз рӯйи бозор ба амир арз мекард ва амир дар бораи бо ҳамон нархи қозӣ арзкарда аз дехқонон рӯёнда гирифтани пули андозҳои чинсӣ ба амлоқдор фармон мефиристонд» [130, с. 98] // «В конце золотой осени – после окончания жатвы – судья сообщал эмиру цену каждого продукта по рынку, и эмир присылал амлякдару распоряжение о взывании пологового налога с крестьян по той же цене, какую назначил судья».

Ташихис (олицетворение) – разновидность метафоры, при котором предмет, животные и абстрактные понятия наделяются человеческими качествами: эмоциями, мыслью, даром речи. К примеру: *ашики дил (слезы сердца), санги осие (жёрнов), бадани ордвор (измученное тело), қиблагоҳи шахс (дорогой человек), сухани ҷӯи (пламенные слова), гули хонадон (цветок семейства)*.

В некоторых случаях олицетворение формируется посредством соединения суффикса *-вор* к существительным и образования прилагательных. К примеру, *магас + вор = магасвор (словно муха); машғал + вор = машғалвор (словно пламя); бечора + вор = бечоравор (по-бедному); тўтӣ + вор = тўтивор (словно попугай)*. Подобная форма выразительных средств часто встречается в произведениях Садриддина Айни: “Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва чашмонашонро пӯшонда менишастанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор медод, сархам ва чашмпӯшида буд. Баъзе аз инҳо, бе он ки сарашро бардорад, ё чашмашро кушояд, *магасвор садои гинг-гинги* заифе мебаровард” [130, с. 84].

Данный текст в английском языке переведено следующим образом: “One of them, without raising his head or opening his eyes, began to *murmur in a soft drone, like the buzzing of a fly*. Another, likewise without stirring, answered him in the same drone. Evidently, they were conversing quietly, but the actual words could not be distinguished” [151, с. 131].

Следует отметить, что структура подобных средств в английском языке выражается другим способом, т.е. использованием слов *like, as, as well as, so* и т.п., и переводчик передал их соответствующим образом.

Ташибеҳ (сравнение) – сходство двух понятий, двух описаний. Они выражаются глаголами и союзом *чун*, предлогами *ба монанди, ба мисли, ба шакли, ҳамчун, ба мисоли* и т.д. В английском языке они выражаются союзом и сочетаниями *as, such as, as if, like, seem* и т.д.

К примеру, С. Айни в своих “Воспоминаниях” отмечает: “- Худат рафтан гир! *Туро гург намехӯрад*, ёбон пур аз бача, дар лаби рӯд Эргаш-акаат ҳам будагист, ӯ подаи худро бештар дар ҳамон чохо мечаронад” [130, с. 20].

Следует отметить, что переводчик “Воспоминания” С. Айни во многих случаях употребляет средства художественной выразительности языка. К примеру, “*туро гург намехӯрад*” (тебя волк не съест) дословно переведено как “*the wolf won't eat you*”. “- Take yourself! *The wolf won't eat you, the fields are full of boys; your foster brother Ergash should be down by the canal – he usually grazes his flock thereabout*” [151, с. 50].

Гипербола – художественное выразительное средство, который переувеличенно выражает мысль [13, с. 150].

Гипербола это способ, предоставляющий возможность ярче и красочнее выразить описываемое отношение и явление. Гипербола как стилистическая норма усиляет значение слова. Например: *сад бор гуфтан* (сказать сто раз – *to wait an eternity*), *ба подонї задан* (притворяться незнающим – *to be stupid*), *гапро кашол кардан* (тянуть разговор – *to hard the speech*), *бозї доштан* (заигрывать – *try to lie somebody*).

Антономазия – форма выразительных средств языка, схожая на троп и метафору. Данная разновидность выразительных средств в свою очередь разделяется на три противоположные формы:

- выражение исходного названия на переносное;
- выражение исходного названия посредством внешних свойств;
- изменение имени человека по внешнему виду, поведению и привычкам в зависимости от народного прозвища.

К примеру, некоторых отважных и смелых женщин называли «зани *оҳанин*» (*железная леди* – *the Iron Lady*), *шоҳи бузург* (великий король – *great king*) или мужчин в зависимости от их ремесла. Устод Айни в своём произведении данный факт подтверждает следующим образом: «Болои Ҳавз рахсипор шуда ба гузари *Усто-Рухӣ* расидем, ки хавлии *Рӯзӣ-Бадбурут* дар хамин гузар будааст. Дар вақте мо ба он чо расидем, ки *Махдуми Гав* дар пеши масҷиди гузар бо мӯйсафедони он чо гуфтугузор дошт» [130, с. 271] // Пройдя болои Хауз, мы вышли к проходу Усто-Рухи, где располагался двор Розы-Бадбурут. Когда мы добрались туда, Махдуми Гав разговаривал со стариками перед мечетью.

А также людей называют именем великих людей. К примеру, «одами *дошиманд* – умный человек» называется *Эйнштейн*, *Аристотель* или *Авиценна*; «*ошиқу маъшӯқ* – возлюбленные» – *Лейли* и *Меджнун*, «*Устод Рӯдакӣ* – *Устод Рудаки*» – Мастер слова, *выдающийся учитель* и т.д.

Синекдоха – единица языка художественного изображения, обозначающая комплекс предметов. Например, дверь, дом, предметы домашнего утвара и земля вокруг дома называют *манзил* (жилище): «Мо ба *манзил* рафта хобида пагоҳонӣ боз ба сайргоҳ омадем. Дар сарҳавз он зинати дирузаи дӯкандорон намонда бошад ҳам, ба ҳар ҳол асарҳои сӯхторро барҳам дода, як дараҷа ба тартиб даровардаанд. Мо дар чойхонаи сарҳавз ба чойнӯшӣ нишастем, намад ва гилемҳои чойхона ҳам порча-порча шуда, шакли сояи дараҳти сафедорро гирифта буданд» [130, с. 271]. В английском языке данный текст передано следующим образом: “At last the loneliness and the repeated lengthy travelling were too much for my grandfather. He *bought a plot of land* at the western extremity of Mahallayi Bolo and built himself a walled house. In the yard he planted apricot sapling; which do not need much

watering, and when all was finished, he moved his whole family from Suktare to settle here” [151, с. 35].

Метонимия – это замена значения одного слова на другое на основе реальных сходств. К примеру, вместо «*одамони деҳа танқид мекунад*» (население деревни критикует) говорят «*деҳа танқид мекунад*» (деревня критикует); вместо «*истакони шиша*» (стеклянный стакан) – «*истакони об*» (стакан воды); вместо «*асари Саъдиرو хондан*» (читать произведение Саади) – «*Саъдиرو хондан*» (читать Саади), «*хӯрокро мондан*» (положить еду), «*дастархонро оро додан (оростан)*» (накрывать на дастархан) и т.д. Например, С Айни иллюстрирует: «Бой он шаб аз пули худ барои зиёфати он зан таомҳои гуногун фармуд. Аз бозор курсу канфит ҳам харида оварда дастархонро оро дод ва як шиша шароби хуб ҳам харида оварда монд» [130, с. 451]. // «В ту ночь бай заказал на свои деньги различные блюда для угощения этой женщины. Еще он купил на рынке конфеты и сладости, украсил стол и купил бутылку хорошего вина».

Катахреза – это неправильное употребление слов из-за необоснованной этимологии или неправильное употребление слова в смысле, ему не принадлежащем.

- Рост аст, – гуфт падар ва илова намуд: – кошки рӯди нав намебароварданд. Кори ин рӯди нав ба болои он харобие, ки ба сари мардуми он чо аз регпахшкунӣ омада буд, "*болои мурда – сад чӯб*" шуд. Падар як қадар кушода шуда ба хикоя даромад" [130, с. 87] // - Это правда, - сказал отец и добавил: – Лучше бы они не вырыли новую речку. Работа этой новой речки стала «на мёртвого – сотней палок» вдобавок к разрушениям, которые случились там с людьми из-за песка. Отец немного раскрылся и начал рассказывать историю.

Эпитет (тавсиф) – это разновидность художественных выразительных средств при котором прилагательное отражает описываемое явление посредством слов или атрибутивных словосочетаний [13, с. 138]. Поэтому эпитет является субъектом и обладает эмоциональным содержанием.

По мнению лингвиста И.В. Арнольда, эпитет может выражаться как определение: *бахри сахт (жесткий океан – loud ocean)*, *вазъиятҳо (ситуации – to smile cuttingly (слабая улыбка)* или обращения *ширинсухан (сладкоречивый – sweet words)* и т.д. Например: «Устоамак, ғайр аз хешӣ, бо падарам дӯсти бисёр наздик ҳам буд, ҳар як ба ҳамдигар «чӯра» гуфта хитоб мекарданд. Дар фикр ва дар ақидаашон дар ҳаққи одамон ҳам ҳар ду як буданд. Фақат фарқ дар ин чо буд, ки *Устоамак ширинзабон*, хушмуомила ва ширинкорнамо буд ва кори бади одамонро бо ширинсуханӣ ба рӯяшон мезад» [130, с. 45] // Устоамак, кроме того, что был родственником, был еще и очень близким другом моего отца, каждый из них называл друг друга «друг».

Оба они были одинаковы в своих мыслях и мнениях о людях. С той лишь разницей, что Устоамак был сладкоречивым, вежливым и добрым человеком, и дурные поступки людей он говорил им в лицо мягкими словами.

Эпитет занимает особое место в английском языке: “After a little reflection my father continued: “My point in discussion these financial matters is not to add up our debts or to worry you, but only to let you know that things are going to be tight: let’s not buy meat at the bazaar and let’s eat a little less, but please don’t be upset. We can buy rice from the bazaar sometimes, so that on market nights, or if guests come, we can make *shir-birinj*” [151, с. 45].

Эпитеты в художественных произведениях, в частности в “Воспоминаниях”, автором употреблены в следующих формах:

с прилагательными: *абрувони кушода* (веселое лицо), *сари хам* (поникнутая голова), *руйи талх* (горькое лицо), *лабони кашон* (поджатые губы).

с наречиями: *сахт ошиқ шудан* (сильно влюбится), *хандидани офтоб* (улыбка солнца); *эштиромона салом додан* (уважительно поприветствовать), *таъзимкунон истодан* (стоять поклоняясь);

с существительными: *хушбахтии инсон* (счастье человека // человеческое счастье), *тирагии замон* (тьма времени), *кушоиши кор* (счастье, удача);

с числительными: *зиндагии дююм* (вторая жизнь), *осмони ҳафтум* (седьмое небо), *девори дупохсағӣ* (двухслойная глинобитная стена), *ҳавли чорпохсадевор* (двор с четырехслойной глинобитной стеной).

Перифраз – называет понятие или явление другими словами, сохраняя при этом его смысл. Например: *дили сафед* (чистое сердце) – скромный, добродушный; *сайёраи сабз* (зеленая планета) – Замин (Земля); *тиллои сиёҳ* (черное золото) – нефт (нефть), *шоҳи ҳайвонот* (король животных) – шер (лев), *нони дююм* (второй хлеб) – картошка; *Фирдавсӣ* – офарандаи «Шоҳнома» (создатель “Шахнаме”) и т.д. Например: «Дар миёнаи як тӯда чаллобон ва тарозудорони сиёҳдил, албатта, *дили ман сафед* намемонад. Лекин аз ин кампир дуздӣ намекунам, - гуфт ҷавон бо оҳанги андак тунду тез» [130, с. 263] // Среди кучки черносердечных перекупщиков и весовщиков, конечно, мое сердце не останется белым. Но я не буду красть у этой старухи, - слегка резковатым тоном сказал юноша.

Ирония – это средство художественной выразительности языка, которая выражается на основе речи, понятия и значения противоречащая лексическому значению слова. Ирония происходит из

греческого *eironeia*, обозначающая “отенок основного значения; притворство”. Например, *сарви хиромон* – красивая женщина (девушка), *кӯҳи баланд* – высокая гордость, *муждаи тоза* – новая приятная весть, *харзода* – низкий человек, *кӯзаи холӣ* – неразумный человек, *кулбаи вайрона* – бедная жизнь, *девурут* – некрасивый человек. Например: “Аммо хамаи умедҳои ману дил барбод рафт – ноумедона дидам, ки каси аз дар бароянда як каси қадпаст буд ва, ҳол он, ки ороми ҷону дили ман “болобаланду ишвагару *сарви ноз*” буд. Хуб диққат кардам: он бароянда Ситора барин намуд ва ҳол он, ки ман нигарони баромадани “офтоб” будам” [130, с. 418]. // Но все мои надежды и надежды моего сердца были потеряны – я отчаянно увидел, что человек, выходящий из двери, был невысоким, и все же спокойствие моей души и сердца была «высокой, страстной и нежной». Я хорошо заметил: выходящая была похожа на Ситору, но я ждал восхода «солнца».

Становится явным, что ирония часто выражается специальными завуалированными словами для раскрытия основной цели.

Стилистические средства (экспрессивные стилистические средства) являются основными средствами речи для повышения эффективности речи. Иногда стилистические средства порой становятся похожими на *тропов*.

Антитеза – это греческое слово (*antitesium*), описывающая сопоставление, противоречие предметов, явлений и свойств. А также *антитеза* является средством художественной выразительности, выражающее две противоположные мысли. Садриддин Айни антитезу чаще использовал в сложных предложениях, употребляя *запетую*, союзов *вале*, *аммо*, *лекин (но)* или в восклицательной форме. К примеру, антитеза в форме восклицания в “Воспоминаниях” Садриддина Айни: “Қозӣ маро *баробари сараи бардошта* баъд аз он *ба замин гузошт* ва: – илоҳӣ калон шавӣ, мулло шавӣ, доно шавӣ! – гӯён аз кисабағалаш як дона конфетти ҷойдорӣ, ки ба қоғази сурх печондагӣ буд, бароварда дод ва аз падарам пурсид: – писарча мехонад?” [130, с. 93].// “Судья поднял меня вверх, а потом поставил на землю и сказал: - Чтобы, подрос, и стал муллой, стал мудрым!” – сказав это вынул из кармана обернутую в красную бумагу конфету и отдавая спросил отца: - Мальчик учится?

Анафора – это повторение начальных созвучий в начале или середине каждой параллельной строки в поэзии и прозе. Сходства анафоры проявляется повторением созвучных слов. Писатель в своём произведении часто использовал анафору и именно поэтому “Воспоминания” – это доступное произведение с простым изложением содержания. Например: “Аҳолии аслӣ – қадимии ин деҳа *тоҷикон* ва

хочагони соктарегӣ буда, *урганчиён* аз Урганч, *миракониён* аз Машҳад, *Ғиждувониён* аз қалъаи Ғиждувон, *сайидатоиҳо* аз Сайидато ном дехаи Шофирком муҳочир шуда омадагӣ буда, *арабҳо* аз боқимондагони муҳочирони араб ба шумор мерафтанд [130, с. 7]. // «Первоначальными и древними жителями этого села были таджики и соктарийские земледельцы, а урганджийцы были из Урганджа, мираканцы из Мешхеда, гиждуванцы из Гиждуванской крепости, сайидатинцы из шафиркомского села под названием Сайидато, а среди оставшихся арабских переселенцев были арабы.

Эпифора – это повторение созвучных элементов в конце каждой строки. Эпифора происходит из латинского *epiphora*, и обозначает “повторное употребление или добавление”, которое употребляется в конце речи. Общеизвестно, что эпифора чаще и более эффективно употребляется в языке поэзии, но несмотря на все это С. Айни удалось очень удачно и продуктивно употреблять данное средство выразительности в своей прозе. Можно утверждать, что Садриддин Айни употребил каждое выразительное средство языка для осуществления своих различных стилистических целей. Поэтому в силу этих способов употребления произведения Садриддина Айни находится в центре внимания каждого.

Градация – это порядок слов, в котором каждое слово усиляет или убывает значение предыдущей лексемы. Градация показывает структуру и разновидность предмета, демонстрирует его увеличение, уменьшение или выраженность. Как известно, халва является сладостью таджиков, которая бывает несколько видов: масляная халва, сладкая халва, халва кокты. Один из разновидностей халвы писатель описывает следующим образом: “Дар пагоҳии он шабе, ки дар хонаи мо суҳбати дар боло нақлкардашуда гузашт, модарам халвои кокты пухт, ман ба ӯ дар оташмонӣ ёрӣ додам: аввал як микдор ордро дар дег бо равған бирён карда гирифт. Баъд аз он аз шинии тут, ки аз Соктаре пухта оварда буд, як коса барин дар дег андохта қиём гирифт” ”[130, с. 206].// «Утром той ночи, когда в нашем доме происходил упомянутый выше разговор, моя мать готовила кокты халву, я помогал разжигать огонь: сначала она поджаривала в котелке с маслом некоторое количество муки. После этого она наполнила чашку тутовой патоки, которую приготовила и привезла из Соктаре, и положила в котел.

Инверсия – это ослабевание обычного порядка слов. Инверсия происходит из латинского *inversion*, которое обозначает перестановку, перемещение и восстановление. Для выявления инверсии в предложении необходимо уделить особое внимание её грамматической структуре:

СКАЗУЕМОЕ+ПОДЛЕЖАЩЕЕ+ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНОЕ+ОПРЕДЕЛ ЯЕМОЕ

В “Воспоминаниях” Садриддина Айни использовано в этой форме: “Мо осие́ро тамошо карда шуда баромадем; поскольку дар рӯд об набуд, барои аз вай *гузаштан* ба сари пул *нарафтем*, балки бар рӯйи кӯлмакҳои яхбастаи рӯд яхмолакбозикунон *ба пеши* пул *омада* аз он ҷо ба канори шимолии рӯд баромадем ва ба ҳавлие, ки дарвозааш рӯ ба рӯйи пул *қушода мешуд*, *даромадем*” [130, с. 30].// «Мы покинули мельницу после просмотра; так как в реке не было воды, мы не пошли к мосту, чтобы перейти ее, а, катаясь на льду по замерзшим лужам реки, подошли к мосту, а оттуда пошли на северную сторону реки и вошли двор, ворота которого открывались на мост.

Параллелизм – это одинаковая синтаксическая структура последовательных предложений или сегментов речи. А также созвучие схожих лексем по сеантике. В “Воспоминаниях” параллелизм занимает особое место: “*Умри ӯро аз ҳаштод боло мегуфтанд, қадаш чунон ҳам шуда буд*, ки агар менишаст, *сари синааш бар рӯйи зонуяш қариб мерасид*, роҳ рафтаи ва *нишастан барои ӯ душвор буд*. Бинобар ин, *ӯ ҳамеша рӯйнокӣ мехобид*, чунон ки *дар зери сараш болишҳоро баланд мегузошт*, а также дар зери ронҳояш ҳам болиштҳои баланд мениход ва ба ин тарз мувозанаи *қомати ҳамгаштаи худро* дар вақти хобидан нигоҳ медошт” [130, с. 47].// «Говорили, что ей больше восьмидесяти лет, рост её был таким согнутым, что если она садилась, её грудь почти доходила до колен, ей было трудно ходить и сидеть. Поэтому она всегда спала лицом вниз, так как подкладывала высокие подушки под голову, а также подкладывала высокие подушки под бедра, и таким образом сохраняла равновесие своего сгорбленного роста во время сна. Безусловно, параллельные слова вызывают интерес читателей. *Шахси пир – миёни қади ҳам, синну соли калон, бадани носолим* ва *бемадор* // Пожилой человек среднего возраста, имеет нездоровое тело и отсутствие силы.

Именно подобные описания посредством выразительных средств создаёт в читателе устойчивые мысли.

Фигуры речи, обозначаемые в английском языкознании *poetical figure*, удачно осуществлены переводчиками произведения Садриддина Айни: “They disappeared from view, and I consoled myself with the thought that now she would not die, and I would not be deprived of both father and mother at once. *My eyes were smarting from the tears*, and I wiped them with my sleeves” [151, с. 171].

Во втором разделе второй главы – “Морфологические особенности языковых средств художественного образа в «Воспоминаниях» С. Айни”, рассматриваются морфологические особенности средств художественной выразительности языка. Следует

отметить, что морфологический анализ средств художественной выразительности языка является актуальным вопросом языкознания, так как именно в этой части языкознания можно определить степень развития и грамматическую структуру. Произведения Садриддина Айни являются шедевром, в которых писатель строго соблюдал все грамматические, в частности морфологические нормы. В связи с этим он тонко и плавно употребляет части речи.

В третьем разделе второй главы – “Синтаксические особенности языковых средств художественного образа в «Воспоминаниях» С. Айни”, исследуются синтаксические особенности средств художественной выразительности языка в рассматриваемом произведении С. Айни. Большинство трудов наших предков становились объектом исследования. Произведение С. Айни, в частности «Воспоминания», является из тех, различные грамматические (морфологические и синтаксические) которых подвергались анализу в статьях и работах ученых. Несмотря на то, что переход от метода сложного повествования к легкому считался напряженным литературным, общественным и политическим процессом, Устод Айни смог преодолеть эту проблему.

Третья глава озаглавлена **“Средства художественной выразительности языка в «Воспоминаниях» С. Айни и их перевод на английском языке”** и состоит из трех разделов.

В первом разделе третьей главы – **“Место изобразительных средств языка в «Воспоминаниях» С. Айни и их перевод”**, проводится анализ и интерпретация языковых средств художественной выразительности с точки зрения современных ученых и исследователей. Следует особо отметить, что в художественном произведении содержательные описания писателя охватывают глаза, лицо, бровья, нос, рот, зубы, губу, косу, бороду, фигуру, поведения, стойку, тон разговора, жест, возраст и способ ношения одежды. На самом деле, чтобы правильно и точно перевести художественное произведение, переводчик сначала обращает особое внимание на смысл текста, а затем на употребление слов и лексико-грамматический строй. Поэтому в ходе такой проблемы и классификации в английском переводе мы разделяем три части перевода средств художественной выразительности языка на три типа:

- дословный перевод мыслей писателя;
- изменение некоторых языковых форм при переводе;
- нахождение некоторых эквивалентов не меняет содержания работы.

Указанные способы исследованы зарубежными и отечественными учеными, такими как А.В. Федоров, З.О. Муллоджонова, М.Б. Нағзибекова, М. Мирзоева и др.

Необходимо отметить, что образованные писателем лексемы уместны в языковом плане и увеличивают количество слов словарного запаса современного таджикского языка.

Второй раздел третьей главы диссертации – **“Проблемы перевода языковых средств художественного образа в «Воспоминаниях» С. Айни”**, посвящен вопросам перевода выразительных языковых средств в произведении С. Айни.

Исследование эстетического аспекта перевода тесно связано с содержанием оригинала. Переведенные художественные произведения в языкознании занимает особое место, и эффективный адекватный перевод осуществляется посредством словосочетаний, слов, грамматических форм и различных средств. В этой связи необходимо отметить, что методы языка играют важную роль в переводе.

Произведения С. Айни как и великие мировые произведения переведены на различные языки мира. На сегодняшний день мировым языком, распространенным во всем мире, является английский язык. Отрадно, что «Воспоминания» писателя переведено и издано на одном из распространенных языков мира – на английском языке.

Это произведение переведено на английский язык в 1998 г. известными английскими переводчиками Джоном Р. Перри и Ричером Лехром. По поводу того, что «Воспоминания» С. Айни за очень короткий срок стала популярной, ещё М. Шукуров отмечал: « В истории таджикской литературы ни одно произведение не издавалось так быстро и в таком объеме. «Воспоминания» С. Айни первое произведение таджикской литературы, получившее такое распространение среди разных народов за такой короткий период времени»[91, с. 5].

Третий раздел третьей главы диссертации – **“Особенности языковых средств художественного образа в «Воспоминаниях» С. Айни и их переводе на английский язык”**, посвящен языковым особенностям средств художественного изображения в произведении С. Айни и их перевода на английский язык.

Особенности языка и стиля «Воспоминания» С. Айни отличается индивидуальностью, так как в нем описаны разные политические, социальные и простые образы, которые отличаются своей речью. Именно средства художественной выразительности языка реально оценивают разные события. Писатель на основе этого произведения тонко относится к выбору слова и его описания. В охарактеризовании двух исторических периодов автор уместно выбирает языковые единицы, взаимосвязанные с данным этапом. Стиль произведения даже имеет непрерывную связь с этим историческим периодом. Поэтому, описывая различные моменты, автор «Воспоминания» употребил сравнение, эпитет, олицетворение,

метафору, символ, гиперболу, намек, намек и аллгорию, которые необходимо проанализировать.

Таким образом, цель автора произведения состоит в том, что любая тема в произведении должна отражаться яснее и эффектнее и вызвать у читателя определенные эмоции и впечатления.

В заключении диссертации полученные результаты резюмированы следующим образом:

- выявление лексических и грамматических особенностей в «Воспоминании»;
- пояснение языковых особенностей произведения в различных этапах жизни писателя;
- выражение средств художественной выразительности языка в произведении, в частности эпитет, сравнение, метафора, аллегория, символ, гипербола;
- изучение характера героев произведения и употребление определенных и конкретных слов автором;
- демонстрация описания реальной речи и употребление специальной лексики современного таджикского языка;
- употребление исконной классической и современной лексики таджикского языка;
- использование выраженной стороны предмета или события посредством выразительных языковых средств;
- составление отдельного таджикско-английского словаря *средств художественной выразительности языка*.

Средства художественной выразительности языка широко употреблены в «Воспоминаниях» С. Айни и в дальнейшем в произведениях таджикских писателей, и в художественном тексте выполняют декоративную, оценочную функцию, а также проявляют тонкость и общедоступность. Садриддин Айни является первым писателем, продемонстрировавшим средства художественной выразительности языка в ходе описания выраженной стороны предмета, среды, события и состояния. Таким образом, язык «Воспоминания» С. Айни является ценным и богатым по сравнению с другими таджикскими поэтическими и прозаическими произведениями других писателей и поэтов и оно признано шедевром таджикского языка и литературы. Средства художественной выразительности языка в указанном произведении употреблены словно картина искусного мастера.

Средства художественной выразительности языка, употребленные в «Воспоминаниях», обладают тонкостью и красочностью. Вдобавок эти средства художественной выразительности языка собраны на основе реальных наблюдений писателя и реальных исторических материалов таджикского языка.

Рекомендации по практическому использованию результатов диссертации

В современной таджикской лингвистике ещё существуют неисследованные вопросы. Один из таких вопросов является изучение лингвистического аспекта произведений классического периода, которому ученые меньше уделили внимание. К примеру, средства художественной выразительности языка ещё не подвергались детальному исследованию, поэтому для полного изучения указанных средств считаем необходимым предоставить следующие рекомендации:

- научные достижения диссертации могут продуктивно использоваться для сопоставления и соответствия нормы таджикского литературного языка и устной речи (речевой этикет) посредством средств художественной выразительности языка;

- в целях исследования средств художественной выразительности языка выводы, заключения и диссертационная работа могут быть использованы в языкознании и публичной речи (разговорной);

- определение различия средств художественной выразительности является целесообразным на основе классификации и проведенных диагностик в зависимости от объёма, событий, места, состояния и т.д.;

- результаты исследования могут продуктивно использоваться для сохранения экологии таджикского литературного языка и сближения разговорного языка с нормой литературного языка и корректировке разговорной речи;

- определение языковых особенностей средств художественной выразительности в таджикском и английском языках способствуют упорядочению системы лексики и лексического фонда и уместного их употребления;

- разработка и издание лингвокультурологического словаря по языковым средствам художественной выразительности на таджикском и английском языках.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

1. Издания, входящие в перечень ведущих рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК МО РТ при Президенте РТ:

[1-А]. Гафорова, Т.С. Взгляд на типы образных выражений творчества Садриддина Айни и их перевод на английский язык / Т.С. Гафорова // Вестник Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Серия филология. – Душанбе, 2021. – №2 (91). – С.75-78. ISSN 2219-5408.

[2-А]. Гафорова, Т.С. Специфика выразительных средств языка и их перевод на английский язык / Т.С. Гафорова // Вестник Таджикского

государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Серия филология. – Душанбе, 2021. – №3 (92). –С.84-89. ISSN 2219-5408.

[3-А]. Гафорова, Т.С. Стилистические и лексические особенности типов средств художественной выразительности языка в произведениях Садриддина Айни / Т.С. Гафорова // Вестник Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Серия филология. – Душанбе, 2022. – №1 (96). – С.79-84. ISSN 2219-5408.

[4-А]. Гафорова, Т.С., Мухторов З.М. Разновидность средств художественной выразительности языка в произведениях Садриддина Айни и их перевод на английский язык / Т.С. Гафорова, З.М. Мухторов // Доклады Национальной академии наук Таджикистана (отдел общественных наук). – Душанбе, 2022. – №3 (019). – С.229-234. ISSN 2076-2569.

[5-А]. Гафорова, Т.С. Вид средства художественной выразительности языка в произведениях Садриддина Айни / Т.С. Гафорова // Доклады Национальной академии наук Таджикистана (отдел общественных наук). – Душанбе, 2022. – №4 (020). – С.270-274. ISSN 2076-2569.

[6-А]. Гафорова, Т.С. Особенности средства художественной выразительности языка в произведении Садриддина Айни / Т.С. Гафорова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия филология. – Душанбе, 2023. – № 1-1 (107). –С.78-82. ISSN 266335534.

[7-А]. Гафорова, Т.С. Средства художественной выразительности языка и их перевод на английский язык (по произведению Садриддина Айни) / Т.С. Гафорова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия филология. – Душанбе, 2023. – № 1-2 (110). –С.67-73. ISSN 266335534.

2. Статьи, опубликованные в других изданиях:

[8–М]. Гафорова, Т.С. Вклад Садриддина Айни в Средства художественной выразительности языка [Матн] / Т.С. Гафорова // “Перспективы изучения и преподавания иностранных языков в современном мире” (Сборник научных докладов академической конференции) // Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – С. 89-93.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Гафорова Таҳмина Сагторовна дар мавзӯи “Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ.

Калидвожаҳо: *воситаҳои забонӣ, тасвири бадеӣ, забони гуфтугӯӣ, омилҳои маъноӣ, воситаҳои услубӣ, лексика, семантика, ифоданокиӣ, вожаҳои оммафаҳм, мафҳуми абстракт, асарҳои бадеӣ, вижагиҳои морфологӣ, забони бадеӣ, калимаҳои маҷозӣ, забонишиносии тоҷик.*

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасии лингвистикии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни) анҷом дода шудааст. Осори Садриддин Айни дорои вижагиҳои маъноӣ грамматикӣ воситаҳои забонии тасвири бадеӣ мебошад, ки таҳаввулоти гуногуни маъноӣ ва услубии забони тоҷикиро пурра муайян мекунад. Таҳқиқи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мисоли маводи забонии осори Садриддин Айни ҳамчун проблемаи муҳими илмӣ дар забонишиносии тоҷик бори аввал ба шакли монографӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия роҷеъ ба мавқеи вожаҳо, дараҷаи қорбурд ва шаклҳои услубӣ, морфологӣ ва ҳамчун воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода шуда, роҳҳои таҳқиқи онҳо мушаххас шудаанд.

Махсусан таҳқиқ ва таҳлили забони «Ёддоштҳо» нишон медиҳад, ки он бо тамоми фасоҳат, ҳусни сухан, раванӣ ва ифоданокии тасвир аз осори ҳамасрони адиб фарқ карда, чун намунаи барҷастаи насри муосири тоҷик забони он аз вожаю таъбироти содаю фаҳмо ва насри раван иборат аст.

Дар диссертатсия асосан усули таҳлили хронологӣ, таҳлили луғавию маъноӣ, таҳлили сохторӣ, методи таҳқиқи типологӣ, муқоисавии таърихӣ ва методи муқобалаӣ мавриди истифода қарор дода шудааст. Дар рафти омӯзиши воситаҳои забонии тасвири бадеӣ усули таҳлили матн, таҳлили ҷузъҳои таркибӣ ва таҳлили услубӣ низ истифода бурда шудааст.

Натиҷагирӣҳои таҳқиқот барои равшан намудани воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ва ҳамгуниву фарқияти онҳо дар забонҳои мавриди таҳқиқ метавонанд барои пажӯҳишҳои минбаъда кӯмак расонад. Маводи рисола метавон дар курси забони адабии тоҷик, курсҳои махсус дар факултаҳои филология, дар мураҷаб намудани луғати тафсирии забони тоҷикӣ ва истилоҳоти махсуси воситаҳои забонии тасвири бадеӣ, инчунин зимни таълифи дастурҳои таълимӣ

оид ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, грамматика ва лексикаи забони адабии тоҷик мавриди истифода қарор дод.

Тавсияҳои амалии таҳқиқоти мазкур дар он аст, ки натиҷаҳои ин тадқиқотро дар қорҳои таҳқиқу пажӯҳиш ва раванди таълими фанҳои соҳавии макотиби олӣ дар курсҳои лексионӣ, семинарҳо дар самти услубшиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ, маъношиносӣ ва луғатшиносӣ истифода менамоянд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Гафоровой Тахмины Сатторовны на тему «Языковые средства художественной выразительности в таджикском и английском языках (на основе материалах “Воспоминаний” Садриддина Айни)» представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – Таджикский язык.

Ключевые слова: *языковые средства, художественный образ, разговорная речь, семантические факторы, стилистические средства, лексика, семантика, выразительность, общепонятные слова, абстрактное понятие, художественные произведения, морфологические особенности, художественный язык, образные слова, таджикское языкознание.*

В диссертационном исследовании был проведен лингвистический обзор языковых средств художественного образа в таджикском и английском языках (на основе «Воспоминаний» Садриддина Айни). Произведения Садриддина Айни имеют семантические и грамматические особенности языковых средств художественного образа, которые полностью определяют различные семантические и стилистические разработки таджикского языка. Впервые в монографической форме исследовано изучение языковых средств художественных образов в таджикском и английском языках на примере лингвистических материалов произведений Садриддина Айни как важная научная проблема таджикского языкознания. В диссертации указано положение слов, уровень употребления и стилистические, морфологические формы и как лингвистические средства художественных образов в таджикском и английском языках, а также указаны пути их исследования.

В частности, исследование и анализ языка «Воспоминаний» показывает, что он отличается от произведений литературных современников всем своим красноречием, красотой речи, душевностью и выразительностью образа, и являясь выдающимся образцом современной таджикской прозы, его язык состоит из простых и понятных слов и выражений и беглой прозы.

В диссертации преимущественно используются методы хронологического анализа, лексико-семантического анализа, структурного анализа, метода типологического исследования, исторического сравнения и интерактивного метода. Метод анализа текста, анализа композиционных компонентов и стилистического анализа также использовался при изучении языковых средств художественного образа.

Результаты исследования по выяснению языковых средств художественного образа, их сходства и различия в исследуемых языках

могут помочь в дальнейших исследованиях. Материал данной работы может быть использован в курсе таджикского литературного языка, спецкурсах на филологическом факультете, при составлении толкового словаря таджикского языка и специальных терминов языковых средств художественного образа, а также при составлении учебные пособия по истории таджикского литературного языка, грамматике и лексике таджикского литературного языка.

Практические рекомендации данного исследования заключаются в том, что результаты данного исследования используются в научно-исследовательском и учебном процессе профильных предметов высшей школы на курсах лекций, семинарах по направлению стилистика и сравнительное языкознание, семантика и лексикология.

ANNOTATION

on the dissertation of Gaforova Takhmina Sattorovna on the topic “Linguistic means of artistic expression in the Tajik and English languages (based on the materials of “Memoirs” of Sadriiddin Aini)” submitted for the academic degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.01 - Tajik language.

Key words: linguistic means, artistic image, colloquial speech, semantic factors, stylistic means, vocabulary, semantics, expressiveness, commonly understood words, abstract concept, works of art, morphological features, artistic language, figurative words, Tajik linguistics.

The dissertation research carried out a linguistic review of the linguistic means of artistic image in the Tajik and English languages (based on Sadriiddin Aini’s “Memoirs”). The works of Sadriiddin Aini have semantic and grammatical features of the linguistic means of artistic image, which completely determine the various semantic and stylistic developments of the Tajik language. For the first time in monographic form, the study of linguistic means of artistic images in the Tajik and English languages was studied using the example of linguistic materials from the works of Sadriiddin Aini as an important scientific problem of Tajik linguistics. The dissertation indicates the position of words, the level of use and stylistic, morphological forms and as linguistic means of artistic images in the Tajik and English languages, and also indicates the ways of their research.

In particular, the study and analysis of the language of “Memoirs” shows that it differs from the works of literary contemporaries in all its eloquence, beauty of speech, sincerity and expressiveness of the image, and being an outstanding example of modern Tajik prose, its language consists of simple and understandable words and expressions and fluent prose.

The dissertation primarily uses methods of chronological analysis, lexical-semantic analysis, structural analysis, typological research method, historical comparison and interactive method. The method of text analysis, analysis of compositional components and stylistic analysis was also used in the study of linguistic means of the artistic image.

The results of the study to clarify the linguistic means of the artistic image, their similarities and differences in the languages under study can help in further research. The material of this work can be used in a course of the Tajik literary language, special courses at the Faculty of Philology, in compiling an explanatory dictionary of the Tajik language and special terms of linguistic means of artistic image, as well as in compiling textbooks on the history of the Tajik literary language, grammar and vocabulary of the Tajik literary language.

The practical recommendations of this study are that the results of this study are used in the research and educational process of specialized

subjects of higher education in lecture courses, seminars in the areas of stylistics and comparative linguistics, semantics and lexicology.